

Väl mött på de sju haven -
kapten Ekeberg
Svenska Ostindiska Compagniet

Mötet på Altomta och droppen indonesiskt blod

Du håller i dina händer en port till en annan tid. Genom Carl Gustaf Ekebergs ögon får vi följa med på en av de mest betydelsefulla expeditionerna under den svenska frihetstiden: resan med skeppet *Finland* till Kanton åren 1769–1771.

Ekeberg var mycket mer än bara en kapten. Han var en av ”Linnés apostlar” till sjöss – en vetenskapsman, tecknare och humanist som med osviklig nyfikenhet dokumenterade allt från kinesiska jordbruksmetoder till havets strömmar. Där skeppsprästen Jacob Wallenberg i sin klassiker *Min son på galejan* valde humorn och satiren som lins, valde Ekeberg i sin *Ostindisk resa* precisionen och den vackra illustrationen. Ekebergs teckningar finns i originalupplagan från 1773.

De är inte bara historiska dokument, utan vittnesmål om en tid då världen krympte och kunskapsörsten var gränslös. Vi får också en unik inblick i hans karaktär genom Anders Sparrmans varma minnestal, som påminner oss om den vördnad Ekeberg åtnjöt både som befälhavare och vän.

Följ med ombord på en resa där vetenskap möter vågorna, och där en av Sveriges främsta sjöfarare leder vägen mot öst.

Många är de som uttalat sig om kapten Carl Gustaf Ekeberg, både i tal och skrift. Som göteborgare har jag ofta stött på hans namn vid Sjöfartsmuseet Akvariet och Göteborgs Stadsmuseum, men det var först genom släktforskningen som namnet blev levande på riktigt.

En glödhet sommardag, under en resa genom Uppland, stannade jag till i Vattholma för att besöka Tensta kyrka. Det var här min anfader döptes för drygt 250 år sedan. Innanför de svala, tjocka väggarna mötte jag

Ulla Moberg, som visade sig ha vuxit upp på just den gård där min anfader en gång bodde: Altomta.

Förundrad fortsatte jag färden de få kilometrarna till gården. Den var precis så vacker som jag föreställt mig; huvudbyggnaden reste sig ståtligt bland grönskande träd och snörräta grusgångar. Där, på tröskeln till storstugan, möttes jag av gårdens nuvarande ägare, Jan Olsson. Efter ett långt samtal på den skuggade altanen bjöd han in mig.

Att kliva över den tröskeln var att kliva rakt in i historien. Här stod han, den lille pojken som kommit ända från Ostindien, på tröskeln till sitt nya liv som kaptenens foster-son. I salen omgavs jag av föremålen från hans tid: målningar från Kinareorna, ostindiskt porslin och bladen från den växt som Linnés lärjunge Sparrman fann och uppkallade efter kapten Ekeberg. I det ögonblicket kändes det som om historien tog fart igen genom mig – han som skänkte en droppe indonesiskt blod till mina ådror.

Gränslandet mellan fiktion och verklighet, mellan sanning och muntligt berättande, är inte alltid skarpt. I denna sammanställning finns texter som kan betraktas som berättelser snarare än strikta historiska fakta. Som läsare är det viktigt att minnas vem som skriver och ur vilket perspektiv.

Ett varmt tack till Jan Olsson, ägare av Altomta gård sedan 1996, som generöst delat med sig av material och givit mig förtroendet att sammanställa berättelser för att hedra minnet av kapten Carl Gustaf Ekeberg och Altomta gård. Tack även till de vänner som stöttat detta skrivprojekt på olika sätt.

Barndom och läroår: Från Djursholm till skeppsläkare

Vi backar bandet. Det är den 10 juni 1716 på Djursholms sätesgård strax utanför Stockholm. Här, i skuggan av grevarna Brahes makt, föds Carl Gustaf. Hans far, Gustaf Ekeberg, tjänar som frälsekamrer och hans mor är Ebba Catharina Fast. Hemmet är fyllt av syskon; bröderna Johan Fredrik och Joseph Erik, samt systrarna Brita Elisabeth och Ulrica. Det är en miljö präglad av ordning, siffror och plikt – egenskaper som Carl Gustaf bär med sig genom hela livet.

Redan som elvaåring skickas han till Uppsala för enskild handledning. Det är början på en ovanlig bildningsresa. Efter tre års studier följer praktik hos en apotekare i Västerås, och sex år senare finner vi honom som provisor i Åbo. Men Carl Gustaf nöjer sig inte med att bara blanda mediciner; han har en omätlig aptit på kunskap och fördjupar sig på egen hand i läarkonst, naturvetenskap och kemi. Han vet det inte då, men dessa kunskaper ska snart bli hans biljett ut i världen.

Vändpunkten kommer när han erbjuds plats som skeppsläkare på en expedition till Spanien. Han griper chansen med största nöje. Väl till sjöss visar han en sällsynt fattningsförmåga; vid sidan av läkaruppdragen lär han sig styckjunkeri och navigation med en sådan fart att han efter hemkomsten kan genomföra två resor på Medelhavet – nu som konstapel och styrman.

Denna "ovanliga läragtighet", som det beskrivs, går inte obemärkt förbi. Lagman Christian König råkar berätta om den begåvade ynglingen för amiralen och direktören för Ostindiska Kompaniet, Theodor Ankar-krona. Efter ett möte med den löftesrike unge mannen är saken klar. År 1742 utnämns Carl Gustaf Ekeberg till fjärde styrman på ostindiefararen *Drottningen*.

Det är början på en resa som inte bara ska föra honom till fjärran länder, utan ända in i historieböckerna.

Vetenskapsmannen och nätverkaren

Vid trettioåttre års ålder knyter Carl Gustaf Ekeberg sina första kontakter med Kungliga Vetenskapsakademien. Det dröjer inte länge förrän han antas som "ämnessven" – en lovande elev vid nationens främsta lärodomsäte. Men Ekeberg är ingen vanlig student; han kommer med kappsäcken full av observationer från världens ände.

Hans noggranna dagböcker från Kantonresorna 1746–1758 blir snart akademiens skatter. De innehåller inte bara nautiska data, utan "mångahanda nyttiga anmärkningar" om allt från kinesisk oljepressning till artificiell kläckning av ankägglar. Akademien svarar med högsta aktning: den 29 januari 1757 belönas han med Fredric Sparres prismedalj i guld. Samma år ger han ut sin berömda skrift om kinesiskt lanthushåll, ett verk som snart läses på engelska, franska och tyska över hela Europa.

Ekebergs briljans som navigatör kombineras med en forskares nyfikenhet. Den 20 maj 1761 väljs han in som ledamot i akademien med förkrossande majoritet. Hans viktigaste vetenskapliga bidrag blir metoderna för att bestämma magnetisk inklinations till sjöss – ett livsviktigt genombrott för säker navigation. Men hans penna vilar aldrig; han efterlämnar såväl vackra zoologiska planscher som detaljerade studier av främmande länders natur.

Men Ekeberg är mer än siffror och mätinstrument. Hans adept Anders Sparrman berättar om en man med en sällsynt gåva: en okonstlad munterhet och ett kvickt skämtlygne som gör honom djupt respekterad och omtyckt bland köpmännen i Kanton. Han rör sig lika vant i de kinesiska fabriker som i akademiens högtidssalar.

Göteborg: Hemmaporten och burskapet

Under 1740-talet var Göteborg familjen Ekebergs fasta punkt. Det var här, i Sveriges port mot väster, som kaptenen lade grunden för sin civila existens mellan sina tidiga resor för Ostindiska Kompaniet.

Från sjöman till borgare

Den 3 oktober 1750 tog Carl Gustaf Ekeberg ett avgörande steg för sin framtid i staden. Han ansökte om burskap som skeppare, vilket gav honom formell status som borgare i Göteborg.

Hans ansökan var inte utan tyngd; som borgesmän stod ingen mindre än Kompaniets direktör Niclas Sahlgren och mäklaren Peter von Egmond.

Efter en kortare period i Stockholm i början av 1750-talet återvände familjen till västkusten. Under åren 1751–1763 fann de sitt hem under Älvsborgs Kungsladugård i Majorna, ett område som sjuder av sjöfartsliv. Trots att Ekeberg från 1758 antecknas under Amiralitetsstaten, förblev Majorna deras bas.

Barnen i staden vid havet

Det var i Göteborg som familjen växte – de två yngsta barnen föddes här under denna intensiva period:

- Anna Catharina (f. 1745)
- Nils Gustaf (f. 1751)
- Hedvig Charlotta (f. 1758)

Staden erbjöd en miljö präglad av internationell handel och maritima framgångar, men också en vardag där familjen fick vänta medan kaptenen korsade haven. Även om Ekeberg under 1756 noterats som hyresgäst i Karlskrona i tjänsten, var det i Göteborgs församlingar hans familj hade sina rötter.

Uppbrottet 1763

År 1763 markerar slutet på göteborgstiden. Medan Carl Gustaf återigen bordade ett skepp med kurs mot Kina, påbörjade familjen flytten mot Uppland och det nyförvävade Altomta gård. Göteborg lämnades

bakom dem, men staden förblev platsen där kaptenens karriär tog fart.

Det kan tyckas märkligt att en av Ostindiska Kompaniets mest erfarna sjökaptener valde att bli kyrkskriven på en gård på den uppländska landsbygden. Att resa med häst och vagn mellan Göteborg och Uppsala var på 1700-talet ett företag i sig, särskilt med vagnar fyllda av exotiska laster från Kina. En tänkbar förklaring till valet av plats är närheten till brodern, Johan Fredrik Ekeberg, som bodde i Vattholma endast två kilometer från Altomta.

Avfärdens pampiga skådespel

Carl Gustaf Ekeberg levde i två världar som knappast kunde förstå varandra. Hemma i Tensta anade bönderna föga om de förberedelser som krävdes i Göteborg inför en Kinaresa. Innan avfärd i december eller januari skulle besättning mönstras, exportvaror lastas och proviant säkras.

När isen låg tjock i Göteborgs hamn fick man säga rännen för att nå öppet vatten. Själva avresan var ett skådespel för hela staden; flaggor vimlade, hurrarop ekade och kanonsaluter dånade när direktörer och superkargörer klev ombord. Men bakom festligheterna väntade den livsfarliga rutten norr om Skottland, där stormarna stod som spön i backen.

Eldprov och silvervitt hår

Ekebergs karriär kantades av dramatik. Redan 1742 fick han ta över befälet på sitt första fartyg efter att kaptenen dött och officerarna insjuknat. Hans andra resa, 1745, blev än mer ödesdiger när skeppet *Stockholm* förliste vid Shetlandsöarna. Ekeberg räddade sig iland på en vrakdel, och det sägs att hans hår blev silvervitt efter den nattens provningar.

Trots olyckorna lät han sig inte avskräckas. Han förde befäl på skepp som *Freden*, *Hoppetoch Sophia Albertina*. Under resan med *Finland* 1762–1763 visade han sin klokhets när han fick loss skeppet från en

mudderbank i Bankasundet, samtidigt som han tvingades tämja en vild besättning av lejda matrosar från Cadiz. Det var under denna resa han förde hem de efterlängtrade teplantorna till Linné.

Vetenskapsmannen på Altomta

Mellan 1763 och 1765 drog sig Ekeberg tillbaka till lugnet på Altomta. Här bytte han kommandorop mot författarskap och invaldes 1761 i Vetenskapsakademien. Han blev en nära vän och kollega till Carl von Linné, förenade av sitt gemensamma intresse för naturens under.

Men havet kallade en sista gång. 1765 bar det av med *Stockholms Slott*, med den unge Anders Sparrman som skeppsläkare. Resan blev en enorm ekonomisk framgång med en utdelning på nära 100 procent.

Hans mest berömda färd blev dock den sista med *Finland* (1769–1771). Med ombord fanns skeppsprästen Jacob Wallenberg, som i sin klassiker ”Min son på galejan” gav oss den odödliga bilden av den vaksamme, gråhåriga kaptenen som simmade fram över däck i stormen för att rädda både sitt skepp och sin hustrus lycka hemma på Altomta.

Hemkomsten 1767: Philandor möter Sverige

En ostindiefarares återkomst var en händelse som fick hela Göteborg att stanna av. Söndagen den 16 augusti 1767, klockan halv tio på förmiddagen, lotsades skeppet *Stockholms Slott* in från Vinga.

Vid Älvsborg ekade åtta hurrarop från land, vilka besättningen besvarade med fyra dånande salvor från däck. Kaptен Ekeberg och hans kargörer kunde andas ut; resan hade inte bara varit förskonad från större dramatik, den var också en av de mest ekonomiskt framgångsrika i Kompaniets historia.

Myllret vid Norra Hamngatan

Vid Gamla Varvet sattes det djupgående skeppet avsiktligt på grund i leran för att underlätta omlastningen. Nu vidtog ett febrilt arbete. Dyrgriparna – porslinet, sidenrullarna, teet och de doftande kryddorna – lastades om till mindre hemförarebåtar för att forslas in till Kompaniets stora magasin vid Norra Hamngatan. Denna gula tegelbyggnad, ritad av Carl Hårleman, fungerade som slutstation för de exotiska varorna innan de ropades ut på de internationella auktionerna.

På kajen trängdes alla: köpmän från Amsterdam och London, bönder med kärror, utsvultna hundar och förväntansfulla anhöriga. Mitt i detta myller stod kaptен Ekeberg på akterdäck och betraktade sitt manskap. Han såg garvade sjömän kyssa marken i tacksamhet över att ha överlevt, redo att hämta ut sin lön för att kunna reda sig hemma i sina respektive socknar.

”S-c-h-v-e-r-i-g-e”

Längst bak på däck stod en liten gestalt som inte liknade någon annan: pojken som kallades Philandor. Han rullade det nya språket på tungan: ”S-c-h-v-e-r-i-g-e”. Under resan hade kaptenen och skeppsprästen gjort sitt bästa för att lära den bildbare ”jongen” svenska fraser, men inga ord kunde ha förberett honom på det han nu såg. De branta klipporna, de ljusa kvinnoansiktena under huvuddukarna och den sällsamma doften av en svensk sommarstad.

Philandor iakttog de unga skeppsgossarna som nu äntligen var fria från det otåliga befäl som pryglat dem; under deras slitna skjortor skymtade ärren efter straffen. Själv blev han varsamt men bestämt ledd av kaptenen ner i hemförarbåten.

Med i båten fanns också matrosen Nils, kaptенens egen son, som trots sin börd levte som en i mängden under resan. Nils blågrå ögon stod i stark kontrast till hans solbrända ansikte – han hade härdats till sjöss och återvände nu för andra gången.

Mötet med Hedvig

När båten lade till utanför det stora magasinet, armbågade sig en kvinna fram genom folkmassan.

Det var fru Hedvig – Välkommen hem, käre make och son, hälsade hon rört. Hon tryckte Nils mot sitt bröst och konstaterade med behärskad förvåning att han vuxit sig längre än hon själv.

Sedan vände hon blicken mot den lille, senige pojken med de bruna ögonen och de rosa ärren på örsnibbarna. – Jaså, detta måste vara nykomlingen du skrev om, sade hon och drog en hand genom Philandors svarta hår.

Kaptenen lyfte upp sin lilla dotter, som väntat vid moderns sida, och pekade på Philandor. – Det här är din nye broder som ska följa med oss hem. *Niet waar?* skrockade han.

Innanför portarna

Sällskapet vandrade tillsammans längs de stenlagda gatorna – en gänglig svensk yngling och en kortvuxen, mörk pojke med hårpiska. De stannade framför en gigantisk port som öppnade sig mot en lummig innergård.

Uppe i bostaden väntade huspigan med dukat bord, men innan Philandor kunde ta plats vid kvällsvarden, väntade den första svenska ritualen: att tvätta bort den långa resans smuts med borste, varmt vatten och såpa.

Här, i hjärtat av Göteborg, började Philandors nya liv som en del av familjen Ekeberg – ett liv som snart skulle föra honom vidare till den tysta ron på Altomta gård.

Göteborg, teckning CG Ekeberg

Ostindiska Companiets Saga: Om privilegier och det stora äventyret

Att förstå kapten Ekebergs liv kräver att man förstår den värld han verkade i. Ingen har skildrat detta märkliga handelsföretag med sådan inlevelse som Eskil Olán (1870–1930). Olán, en litterärt begåvad marstrandsson som trots en tilltagande hörselskada blev en av våra främsta krönikörer, gav 1920 ut standardverket om Kompaniet.

Här följer historien om hur sagan började, tolkat genom Oláns blick.

Den historiska premiären

Den 9 februari 1732 står inskriven som en av Göteborgs stora bemärkelsedagar. Det var dagen då den första svenska ostindiefararen, *Friedericus Rex Suecia*, kastade loss. Aldrig tidigare hade den svenska flaggan vajat i de farvatten som nu väntade.

Resan blev en prövning. Vid sundet mellan Java och Sumatra tvingades skeppet till ett spánt möte med en holländsk eskader. Efter diplomatiska förvecklingar och uppvisande av fullmakter erkändes slutligen svenskarernas rätt att bedriva sjöfart i dessa vatten.

Priset för dröjsmålet blev högt; vindarna vände, hettan decimerade manskapet och man tvingades nödrekytera matroser i Norge för att ens nå hem. Men när den dyrbara lasten väl lossades i Göteborg kunde aktieägarna kvittera ut en vinst på 25 procent. Sagan hade börjat.

Fejden och den svenska avundsjukan

Framgången födde dock inte bara rikedom, utan även en sjudande avundsjukan. I Sverige rasade debatten mot det ”kinesiska kram” som fördes in i landet. Kritiker menade att lyxen skadade de inhemska fabrikererna, och anklagelserna om smuggling haglade. Det var ingen hemlighet att både befäl och sjömän gjorde goda förtjänster på

egna varor som smugglades in under stort hemlighetsmakeri.

Trots motståndet vann förnuftet. Allmänheten såg snart de enorma ekonomiska fördelarna. Under den fjärde oktroyen rakade vinsterna i höjden; aktieägarna fick under en fjortonårsperiod tillbaka sitt kapital med svindlande 350 procents vinst. Vid varje hemkomst betalades dessutom cirka tio tunnor guld till den svenska kronan.

Från Göteborg till Kina

Att utrusta en expedition var en procedur som krävde mer planering än en nordpols-expedition. Värvning av manskap, beräkning av laster för en tvåårig resa och mönstering tog månader. Avfärden skedde oftast i december eller januari för att pricka passadvindarna, vilket innebar en brutal start. Ofta var skeppen fastfrusna i Göta älv, och hundratal män fick kallas in för att såga rännor i isen för att få ut de tröga, järnlastade lossarna mot öppet vatten.

Superkargörerna – Skeppets verkliga herrar

Trots kaptenens auktoritet var det superkargörerna som satt på den verkliga makten. De representerade Kompaniets pengar och stod över alla ombord. Relationen var så formell att kaptenen och kargörerna ofta endast kommunicerade skriftligt med varandra.

Deras viktigaste ansvar var silverskatten. I Cadiz byttes det svenska järnet och träet mot de åtråvärda spanska silverpiastrarna – det enda betalningsmedel som kineserna i Kanton verkligen värdesatte. Med ett tjugotal tunga silverkistor i lasten och kanonerna redo för att avvärja kapare, satte man kurs mot Indiska oceanen.

Vägen mot Kanton

Resan gick via Madeira, S:t Helena och Kapstaden. Goda Hoppsudden blev en fast punkt för proviantering och brevväxling med andra svenska skepp på hemväg. Efter månader till sjöss nåddes slutligen den kinesiska skärgården. Där klev lotsen ombord för att styra genom de myllrande vattnen upp mot Macao och slutmålet Kanton – platsen där kapten Ekeberg skulle komma att bli en av de mest respekterade gestalterna.

Inloppet till Draken:

Från Macao till Tigermunnen

Efter tio månader till havs når skeppet äntligen sikte av Kinas kust. Här förändras allt. En kinesisk lots kliver ombord för att navigera genom den myllrande skärgården. Man anlöper den gamla portugisiska hamnstaden Macao innan man når det beryktade sundet *Bocca Tigris* – Tigermunnen. Inloppet vaktas av två fästningar, och här kommer kejsarens mandariner ombord för första gången. De kinesiska lagarna är obevekliga och formaliteterna många innan fartyget tillåts fortsätta uppför Pärlfloden mot Wampoaas hamn.

När det svenska skeppet slutligen svingar in i hamnen dundrar saluterna mellan de europeiska fartygen. Under besättningens hurra-rop rasslar ankarkättingen mot botten. Resan har nått sitt mål.

Den stränga ordningen och mandarinernas makt

Under de närmare åttio år som det svenska kompaniet handlade med Kina rådde för det mesta god sämja. Kanske berodde det på att svenskarna, precis som kineserna, var vana vid strikt byråkrati och högtidliga former. Men under ytan vilade en dödlig allvarlig rättskipning.

Den kinesiska lagen tog ingen hänsyn till rang eller europeiska sedvänjor. Ett skräckinjagande exempel är händelsen från 1766, då en holländsk matros stacks ihjäl av en kamrat i Kanton. Inom en timme var

mandarinerna på plats vid det holländska faktoriet. De mätte såret med tumstock samt med kirurgisk precision, och domen föll omedelbart: dråparen hängdes utan pardon direkt ombord på sitt eget skepp.

Handeln övervakades av en hel hierarki av ämbetsmän. Där fanns mandariner för salt, spannmål och tull. Den viktigaste av dem alla var tullmandarinen – *Hoppo*.

Man kände igen deras rang på långt håll; inte bara på deras följe, utan på den färgade knappen i mössan och den påfågelsfjäder som vittnade om kejsarlig gunst.

Ett praktfullt spektakel: Hoppo's visit

När fartygets lastdrygheit och hamnavgifter skulle fastställas förvandlades Wampoaas hamn till en scen för ett märkligt skådespel.

Vid fullmåne begav sig Hoppo ut på sin förrettning. För den svenska besättningen, som betraktade det hela från däck, framstod det som ett fantastiskt spektakel.

Hoppo färdades i en praktfullt målad sampan under gula flaggor och röda tavlor med förgyllda bokstäver som förkunnade hans ämbete. Han åtföljdes av en hel flottilj av galärer fyllda med skrivare, mätare, betjänter och till och med en egen orkester. Det var i detta möte – mellan den svenska disciplinen och den kinesiska prakten – som de stora affärerna tog sin början. Silverpiast-rarna skulle nu byta ägare mot te, siden och det finaste porslin.

Forskaren vid rodret: Kapten Ekeberg

De ostindiska kaptenerna var ofta mycket mer än bara befälhavare; de var upptäcktsresande och forskare som med skarp blick dokumenterade allt från okända rev till främmande länders seder.

Men bland dessa lysande officianter fanns en som strålade klarare än alla andra: Carl Gustaf Ekeberg – Sveriges främste sjöman och Carl von Linnés förtrogne vän.

Från apotekare till skeppsbrottsling

Eskil Olán beskriver Ekebergs resa som en osannolik bana. Efter studier i Uppsala och tjänst på apotek i Åbo, förde medicin-studierna honom ut på en spanienfarare som skeppsläkare.

Men havet kallade på ett annat sätt. Han lärde sig navigation och kanonskötsel med en sådan hast att han snart mönstrade som konstapel och styrman.

År 1742 tog karriären fart på allvar när han utnämndes till fjärde styrman på ostindiefararen *Drottningen*. Men vägen till toppen var kantad av livsfara. Vid 28 års ålder, under en våldsam storm norr om Skottland, gick både skeppen *Stockholm* och *Drottningen* förlorade. Ekeberg lyckades rädda sig upp på en obebodd holme, men strapatserna var så fruktansvärda att hans kolsvarta hår sägs ha blivit helt vitt under de dygnen.

En auktoritet på världshaven

Trots skeppsbrottet lät han sig inte hejdas. Han avancerade snabbt till kapten och löjtnant i amiralitetet. Hans skicklighet var så stor att han fick i uppdrag att kartlägga Göteborgs hamn, och han kom att föra befäl på de största ostindiska skeppen ända fram till 1777.

Under sin sista hemresa från Kina med skeppet *Sophia Magdalena* fick han i Cadiz motta den då mycket sällsynta utmärkelsen Vasaorden. Det var en värdig avslutning på en karriär som omfattat jämnt tio resor till Kanton – en bedrift få kunde mäta sig med.

Humanisten och reformatorn

Ekebergs största arv till sjöss var kanske inte hans kartor, utan hans syn på människan. Han blev en pionjär inom den svenska kofferdifarten genom att införa en helt ny disciplin. Han förbjöd den råa tonen, avskaffade prygelstraffet och införde en allvarlig men mild behandling av besättningen.

Resultaten var så goda att de snart satte skola för andra rederier; Ekeberg bevisade att respekt byggde starkare skepp än rädsla.

Återkomsten till jorden

När han slutligen landsteg för gott, var det för att fullfölja sin ungdoms vetenskapliga planer. Han köpte egendomen Altomta i Uppland och förvandlade den till ett mönsterjordbruk. Hans förmåga att i skrift dokumentera sina iakttagelser ledde honom hela vägen till posten som preses i Kungliga Vetenskapsakademien.

Carl Gustaf Ekeberg lämnade havet som en av Europas främsta auktoriteter på navigation, särskilt rörande de ostasiatiska farvattenen.

Men på Altomta fann han ron att bruka den jord han så länge varit borta ifrån, omgiven av minnena från de fyrtio gånger han korsat ekvatorn.

Äntligen till sjöss! Livet ombord och fru Hedvigs styre på gården

Han hungrar efter kommandot. Till havs är han herre; den man som fört flest skepp i Ostindiska Kompaniets tjänst. Men på land tål han ingen opposition mot konungen. Kapten Ekeberg har svurit trohetseden – en livslång tystnad inför sin logemästare och sina bröder. Inom Kompaniet är de många som bär frimurarringen, alla bundna av samma plikt och ambition, med kungen som sin högste beskyddare. Skeppet är deras flytande tempel.

Ombord på Ekebergs däck råder en ovanlig ordning. Han förbjuder sina underbefäl att styra med svordomar eller piska. Han har vunnit ryktet om att vara en human herre som skapar disciplin genom allvar och mildhet snarare än genom prygel.

Som han själv brukar uttrycka det: *”Att bemöta människor på ett ovärdigt sätt är i sanning icke passande, ej heller nyttigt mot kreaturen under oket. Svordomar är umbärliga i sjökommando; endast nyttig gärning och sjömanöver räknas.”*

Livet som kapten är en guldgruva. I den Stora Kajutan dukas det påkostat för befäl och superkargörer; där gnetas varken med de finaste vinerna eller den saltaste maten. Men även vid det dukade bordet påminns han om köttets svaghet. Han klagar öppet över sina plågor i de nedre regionerna – hemorrojderna som tär på honom – men aldrig över sitt gage. Hundra daler i månaden är en lön värdig en man av hans rang. Som edsvuren broder ser han till att ljuset från frimureriet brinner även i Kanton; logemöten hålls i skeppets djupaste skrymslen, långt ifrån tjuvlyssnande öron.

Hemma i de förnäma kretsarna kring hovet rör han sig med naturlig auktoritet, klädd i styvt brokadsiden från Kina. Han är en

vetenskapens man, känd för sin generositet mot Linnés lärjungar och sin osvikliga precision med lodstock och sjökort. Varje klippformation, varje havsdjup, ritas ned med en kartritares exakta hand.

Äntligen! Ett rop av befrielse skär genom morgonluften. Julens dvala är över. Efter fjorton dygns otålig väntan vänder vinden. Skeppet *Finland* lämnar Älvsborgs trygga famn tillsammans med *Prins Gustav*. Bakom dem ligger Masthugget, där törstiga matroser levt livets glada dagar till värds-husvärdarnas stora förnöjelse.

Innan ens hönsen vaknat beordras manskapet till det tunga ankarspelet. De löper runt, runt tills järnet släpper sitt tag om botten. Seglen sväller i den bitande vinter-vinden och kursen sätts mot öppet vatten. Männen sveper sina fårskinnspälsar tätare om sig. Gud vare med dem! Ty ingen anar ännu vilket rasande oväder som ligger på lur vid horisonten.

På Altomta gård är det fru Hedvig som håller spiran. Under makens årslånga frånvaro är det hon som driver gården med järnvilja och elegans. Hon är känd för sina storslagna middagar och sin outtröttliga gästfrihet. Trots sitt oansenliga yttre – småväxt, med håret stramt uppsatt och en hy vit som finaste porslin – döljer hon en blick av stål. De grå ögonen väjer aldrig.

Hedvig står inte i skuggan av sin framgångsrike make. Hon dirigerar, strävar och vakar över de tre barnen med en kraft som väcker allas beundran. Men denna dag har budet ännu inte nått henne. Hon vet inte att Carl Gustaf Ekebergs liv – hennes makes och familjefars existens – just nu hänger på en skör tråd i stormens öga...

Resan som livsverk

Huvudpersonen i dessa betraktelser, kaptenen vid Svenska Ostindiska Kompaniet Carl Gustaf Ekeberg (1716–1784), har etsat sig fast i historien som en av Sveriges främsta sjömän och navigatörer. Tio gånger stävade han mot Kina; fyrtio gånger skar hans köl ekvatorns linje.

Dessa reseberättelser föds i spänningsfältet mellan det välbekanta hemma på Altomta och det okända borta i Fjärran Östern. De rör sig ständigt mellan hårda nautiska fakta och den mänskliga upplevelsens fiktion. För en resa på 1700-talet var inte bara en förflyttning – det var ett livsavgörande företag, en prövning som krävde sin man och som därmed bär en djup självbiografisk klangbotten.

Mycket av det vi vet idag har sipprat fram genom historiens sprickor i form av dagböcker och brev, skrivna i skenet av en lykta under däck. Vissa texter skrevs för en sluten krets av förtrogna, andra som strama rapporter till Vetenskapsakademien.

Men bakom siffrorna om havsdjup och vindstyrkor döljer sig livet i det lilla samhället ombord – en begränsad yta där hundratals män levde tätt inpå varandra under extrema förhållanden.

Carl Gustaf Ekeberg föddes inte in i yrket, men havet kom att äga honom. Det blev hans yrke, hans kall och slutligen hans identitet.

Det stora äventyret:

Privilegier, pengar och politik

Bakom de dramatiska seglatserna och den exotiska rikedom låg ett kallt politiskt och ekonomiskt spel. Som Tore Frängsmyr beskriver i sin forskning, var Sverige en senkomling på den asiatiska arenan.

Portugal hade inlett sin handel redan 1587, följt av stormakter som England, Holland, Danmark och Frankrike kring år 1600. Efter ett misslyckat svenskt försök på 1620-talet, dröjde det till den 14 januari 1731 innan tre framsynta män – Colin Campbell, Niclas

Sahlgren och Hindrich König – lade grunden för det Svenska Ostindiska Kompaniet.

Kungliga rättigheter och skyldigheter

Verksamheten vilade på ett unikt privilegiebrev utfärdat av kungen. Det gav Kompaniet en maktställning som saknade motsvarighet i svenskt näringsliv. Bland de viktigaste punkterna i detta kontrakt med staten fanns:

- Monopol på Asien: Ensamrätt till all svensk handel öster om Godahoppsudden.
- Göteborg som nav: Alla resor skulle utgå från och återvända till Göteborg, där lasterna auktionerades ut.
- Svensk produktion: Kompaniet fick använda obegränsat antal skepp, men de måste byggas och utrustas inom landets gränser.
- Militära förmåner: Besättningarna undantogs från svensk militärtjänst, och fartygen gavs rätten att bemöta våld med våld ute på världshaven.
- Sekretess: Bolaget hade rätt att hålla sina räkenskaper och aktieägare hemliga.

Eld och tystnad:

Spelet om pengarna

Den sista klausulen om hemlighållande var livsviktig. Genom att bränna bokföringen efter varje bokslut skyddade man sina investerare. Detta gjorde det möjligt för till exempel brittiska köpmän – som i sitt hemland var förbjudna att handla på Asien utanför det engelska kompaniet – att anonymt placera sitt kapital i den svenska rörelsen. Men sekretessen skyddade också mot den inhemska kritiken från dem som ogillade att utländska intressen fick fäste i svenska bolag.

En fientlig värld

Vägen ut på haven var allt annat än välkomnande. När de kungliga privilegiebrevens översattes till latin och franska för att delges stormakterna, blev svaren kyliga. Den svenska ambassadören i London vågade

inte ens lämna över en begäran om att svenska skepp skulle få söka nödhamn i brittiska vatten. Holland och Frankrike gav kalla handen på liknande förfrågningar, och ropen på bistånd från stormakternas baser i Asien möttes av tystnad.

Fientligheten var inte bara diplomatisk. När det första fartyget avseglade 1732, anfördes de första svenska expeditionerna rent fysiskt av engelska och franska fartyg som ville kväva den nya konkurrenten i sin linda. Det krävdes år av segdragna diplomatiska förhandlingar innan svenskarna slutligen fick segla i fred.

Men när lugnet väl lagt sig, började guldåldern – den tid då kapten Ekeberg och hans samtida skulle komma att förändra Sveriges kultur och ekonomi för alltid.

Guldåldern:

Auktioner, punsch och umbäranden

Förutsättningarna för det Svenska Ostindiska Companiet var närmast sagolika. Med sina kungliga privilegier – monopol, tullfrihet och minimal skatt – förvandlades Göteborg från en småstad till en internationell handelsmetropol.

Vinster och aktieägare doldes bakom en mur av sekretess, och efter varje revision brändes kassaböckerna för att skydda de utländska investerarna från både stormaktspolitik och svensk avundsjuke. Till historikernas sorg gick därmed exakta siffror upp i rök, men det råder ingen tvekan om rikedom: vid ett tillfälle kunde kompaniet låna ut hela 20 tunnor guld till staten.

När Vinga siktades

När budet gick att en ostindiefarare siktats vid Vinga stannade staden av. Hamnen fylldes av människor som ville möta anhöriga, bevaka sina beställningar eller bara andas in de exotiska dofterna av te och kryddor.

Internationella köpmän strömmade till kompaniets stora auktioner. Till och med de stränga religionslagarna fick ge vika;

judiska köpmän från Holland tilläts vistas i landet under auktionsveckorna – med biskoparnas goda minne. Affärerna gick före kyrkans ordning.

Superkargörerna:

En gårdfarihandlare i jätteformat

Handeln var ett pussel utan ordersedlar eller kontrakt. Allt vilade på superkargörens fantasi och fingertoppskänsla. Han fungerade som en gårdfarihandlare i en gigantisk skala. I Cadiz byttes det tunga svenska järnet, trävarorna och musköterna mot det silver kineserna krävde som betalning. Hemlasten var en blandning av det nödvändiga och det lyxiga: tonvis med te och porslin, men också ”utländskt kram” som pappersblommor och pärlemor.

Kritikerna var dock bittra. Moralister rasade mot de nya tehusen i Göteborg där ”hvar dräng och piga” sörplade te istället för att arbeta. Man menade att Sverige bytte ädla metaller mot ”kinesiskt skräp” som bara lämnade urdrucket te och sönderslaget porslin efter sig.

Punsch och stormböner

En av de mest bestående kulturella arven från denna tid är punschen. Den dracks för första gången i Sverige 1733 hos Niclas Sahlgren. Gjord på arrak, socker och citron blev den snabbt en livgivande dryck. När stormen röt ute på haven fanns det två bote-medel ombord: prästen läste stormbön och manskapet utfodrades med varm punsch för att hålla modet uppe.

Matrosens bittra lott

Men bakom direktörernas praktfulla herresäten – de som senare skulle grunda Sahlgrenska sjukhuset och Chalmers tekniska högskola – låg matrosens hårda verklighet. Under kompaniets 74 aktiva år miste omkring 2 000 man livet.

För den vanlige sjömannen var vardagen en kamp mot enförmig mat och skörbjugg. Veckans meny bestod av salt kött, stockfisk och fläsk. Frukosten var karg: en halv sill

och en klunk brännvin. Redan innan man nått Cadiz började färskvattnet ruttna i tunnorna, och skeppsprästen Pehr Osbeck noterade med fasa hur drycken förändrades under resans gång.

Barlast med förtjänst

Tutanego användes ofta som barlast för att stabilisera skeppen, det användes också för tillverkning av tekannor, teburkar och andra nyttoföremål. Att använda en barlast som dessutom kunde säljas med god förtjänst gjorde att tutanego blev en efterfrågad vara av de europeiska skeppen.

Det har under årens lopp förekommit en rad olika beskrivningar om innehållet i tutanego. Det har sagts att det är en metalllegering bestående av koppar, zink och nickel. Tenn har sagts vara huvudbeståndsdelen och att tutanego därför var mycket eftertraktat i Kina.

Den första svenska beskrivningen av tutanego som lämnades in till Kungl. Vetenskapsakademien år 1756, kom från Carl Gustaf Ekeberg då förstestyrman i Ostindiska Kompaniet;

”Tutanego, som Chineserna kalla Packyyn, gifves aldrig mäst uti Provinsen Whonam, och till någon del däromkring är icke någon samman-sättning af andra Metaller, såsom somlige gifva före.” ...

Europeiska skepp som gick via Indien på väg till Kanton lastade ”tutanego” på Malackahalvön för försäljning i Kina. Tutanego eller som kineserna benämnde det ”packyyn”, fanns i stora mängder ombord på Ostindiefararen Götheborg I;

6 056 tackor fanns som barlast längst ner i fartyget – Sjöfartsmuseet i Göteborg har några få i samlingarna.

En analys av innehållet i en av tutanegotackorna från Ostindiefararen Götheborg I visade, nästan 250 år senare, att Carl Gustaf Ekeberg hade rätt. Tutanego, som köptes in för att tjäna som barlast, men som sedan såldes på auktionen i Göteborg användes för

tillverkning av silverliknande prydnadsaker.

Längst ned i rummet packade man tutanego och porslin som var de varor som bäst tålde vatten, över detta packade man teet och allra överst det dyrbara sidenet maximalt skyddat från fukten som av slagvattnet alltid trängde in mellan drev och bordläggning.

Huvudbeståndsdelen var: 98,990 procent zink, 0,765 procent järn och 0,245 procent antimon.

En amiral på fjärran vatten:

Ekebergs skepp och resor

Carl Gustaf Ekebergs bana inom Svenska Ostindiska Companiet (SOIC) är unik. Under sin karriär genomförde han tio resor till Kina, avancerade stadigt i graderna och förde befäl över några av tidens ståtligaste ostindiefarare. Här följer en krönika över de skepp och de dramatiska händelser som formade hans liv till sjöss.

Läroår och eldprov (1742–1749)

Ekeberg inledde sin bana som skeppsläkare på handelsfärder till Spanien, men hans sanna kall var navigationen.

År 1742 mönstrade han på *Drottningen af Sverige* som fjärde styrman. Resan blev dramatisk redan från start; bara fjorton dagar efter utresan rände skeppet på en klippa vid norska Långsund. Trots de dyra reparationerna blev resan en ekonomisk triumf med en utdelning på hela 105 procent till aktieägarna.

Värre gick det 1745. Ekeberg var då tredje styrman på skeppet Stockholm.

Under en våldsam storm vid Shetlandsöarna förläste både *Stockholm* och systerfartyget *Drottningen af Sverige*. Det var här Ekeberg mirakulöst räddade sig upp på en obodd holme, en händelse som enligt sägnen färgade hans hår vitt över en natt.

Efter katastrofen återvände han till haven som andre styrman på *Götha Leijon* (1746–1749), en resa som befäste hans ställning som en av Kompaniets mest lovande officerare.

Befälhavaren tar över (1750–1760)

Vid 34 års ålder fick Ekeberg sitt första kaptenskommando på det gamla fartyget *Freden*. Efter att ha fört henne till Cadiz, där hon såldes, mönstrade han på som förste styrman på *Hoppet* och senare på den stora *Prinsessan Sophia Albertina*. Under dessa år varvade han tjänsten i Kompaniet med uppdrag för Amiralitetet, där han utnämndes till löjtnant 1755.

År 1759 klev han upp på kommandobryggan på *Prins Fredric Adolph*. Nu var han inte bara en skicklig navigatör utan en respekterad ledare, känd för sin humanism och sitt vetenskapliga intresse.

Guldåldern och de sista resorna (1762–1778)

Under 1760- och 70-talen var Ekeberg Kompaniets ansikte utåt. Han förde befäl på de största och mest välutrustade skeppen:

- *Finland*: Ett av de största skeppen på 450 läster, som han förde i två omgångar (1762 och 1769).
- *Stockholms Slott*: Ett tungt bestyckat fartyg där han ledde en besättning på över 150 man under en tvåårig expedition.
- *Drottning Sophia Magdalena*: Hans sista hem, ett mäktigt skepp på nära 500 läster. Det var med henne han avslutade sin karriär 1778, efter att ha mottagit Vasaorden för sina förtjänster.

Ekebergs flottilj i siffror

För att förstå storleken på de fartyg Ekeberg manövrerade kan man se på deras bestyckning och besättning. De var flytande samhällen:

- *Drottning Sophia Magdalena*: 485 läster, 18 kanoner, 150 man.
- *Stockholms Slott*: 454 läster, 31 kanoner, 154 man.
- *Finland*: 450 läster, 20-30 kanoner, 150 man.

Varje resa innebar två år av isolering, feber-risker, stormar och diplomatiska balansakter.

När Ekeberg 1778 landsteg för sista gången, lämnade han bakom sig ett arv som Sveriges mest erfarna ostindiefarare – en man som sett mer av världen än nästan någon annan samtida svensk.

Mot Kanton:

Stormar, skeppsråttor och Taffelberget

I december 1769 ligger ostindiefararna *Finland* och *Prins Gustav* segelfärdiga vid Älvsborg. Ombord på *Finland* för kaptén Carl Gustaf Ekeberg befälet. Skeppsprästen Jacob Wallenberg skriver att besättningen fått en sista vecka i land för att ”öka sina gamla skulder”, väl medvetna om att den som bjuder en sjöman på två rus vid avfärd kan räkna med femton åter vid hemkomsten.

Julnatten och de tvåbenta råttorna

Efter fjorton dagars väntan på vind under Älvsborgs fästning, i en kyla som krävde både vargskinnspälsar och brännvinskaggar för överlevnad, vänder vädret på själva julafton.

Men innan ankarspelen får börja sjunga beordrar kaptén Ekeberg en ovanlig jakt: en genomsökning efter ”tvåbenta skeppsråttor”.

Det visar sig att tre eller fyra kvinnor smugglats ombord i hopp om att få följa med till Kina. Wallenberg beskriver dem ironiskt som varelser med ”vita strumpor och kjortlar” som gärna sover på rygg.

Kaptén Ekeberg, som inte finner dem nödvändiga för Kompaniets tjänst, låter omedelbart ro dem i land med jollen – till mången matros hjärtliga avsaknad.

Överlevnad i Nordatlanten

Morgonen därpå lyfts ankaren till ljudet av gångspelspolskor.

Men den gynnsamma vinden blir kortvarig. Vid Shetlandsöarna möts de av en orkan som jagar dem halvvägs tillbaka mot Sverige. I sex veckor kämpar besättningen mot bister kyla och snöfall som måste skottas från däck.

Den 24 januari når ovädret sitt klimax. Vågorna slår så högt att utkiken i förtoppen påstår sig ha blivit blöt. Stormbönen läses på knä och timmermännen står redo med yxor för att kapa masterna om skeppet skulle kantra.

Mitt i kaoset kastas en matros överbord från fockmasten och försvinner i djupet. Efteråt gör besättningen ett ”hederligt samman-skott” till hans änka och tre barn.

Döden och räddningen i Norge

Skeppet är sargat och provianten tryter. Ekeberg beslutar att söka nödhamn i norska Svinörsund. Under de tre veckor man ligger för reparation biter sig en elakartad rötfeber fast under däck. Sju man dör på kort tid, och en dag stöts tre lik samtidigt över relingen. Det är en dyster påminnelse om att havet kräver sina offer långt innan man ens nått varmare breddgrader.

Kapstaden: Oxar och vinkällare

I maj 1770 siktas äntligen Taffelberget. För att undvika de farliga vinterstormarna i Table Bay väljer Ekeberg att som första svenska kapten någonsin styra in i

False Bay. Navigationen är livsfarlig; de holländska sjökorten liknas vid ”lyktgubbar” som leder sjömän på villovägar. Men ankartrossarna dundrar slutligen i botten och hälsas med elva skott från ett holländskt vaktskepp.

Resan från hamnen till själva staden sker i stora vagnar täckta av rödtjärad segelduk, dragna av fem par oxar. Wallenberg konstaterar att det var tur att de hade prästen med sig i vagnen – inte för sällskapet skull, utan för att vägen var så brant att man snarare

riskerade att behöva begravas än förbindas vid en olycka. I staden möts de dock av en överväldigande gästfrihet där varje dörr står öppen och varje vinkällare bjuder på smakprov.

Genom Sundasundet mot målet

Efter en månad vid Goda Hoppsudden sätts kursen mot Java. Den 8 augusti når de Anjer i Sundasundet. Här svärmar javanska prämar kring skeppet, lastade med höns, apor, sköldpaddor och kokosnötter. Farvattnet är nu som allra mest förrådiskt; djupet är på sina ställen bara fyra famnar, och lodet måste gå oavbrutet för att *Finland* inte ska gå på grund.

Den 27 augusti siktas slutligen klippan Pulo-Sapata – ”Lästen” – som täcks av oräkneliga fågelägg.

Vid ön Pulo-Codor dröjer sig dystra minnen kvar; här förlorade *Finland* år 1764 en båt med tjugo man under oförklarliga omständigheter.

Misstankarna mot öns sjörövare avskrevs först efter att en modig styrman gått iland med laddade muskedundrar och funnit att de saknade männen troligen tagits av en plötslig kastby snarare än av mänsklig hand.

Finalen i Wampoa

I Kinesiska sjön är man slav under monsunvindarna. Den som inte hinner fram före september riskerar att möta de fruktansvärda tyfonerna som uppstår när vinden vänder. Men med en ”hurtig sydväst” i ryggen når *Finland* Macao den 5 september 1770.

Lotsar kommer ombord och den 7 september kastas slutligen ”kroken” i Wampoa, européernas ankar-plats halvannan mil från Kanton. Där ligger redan tretton engelska skepp och två svenska, däribland *Prins Gustav* som hunnit före. Hamnen sjuder av internationellt liv; holländare, fransmän och danskar trängs vid faktorierna.

Efter nio månaders kamp mot naturens krafter har målet nåtts. I juni 1771 vänder *Finland* åter mot Sverige, tungt lastad med det te, siden och porslin som ska förgylla de svenska hemmen och säkra Kompaniets vinst.

Skeppet Finland, teckning CG Ekeberg

Den tjocka blå linjen: Resan över tre kontinenter

Att segla till Kina på 1700-talet var inte bara en sjöresa – det var en arton månader lång expedition som krävde minutiös planering och strategiska stopp längs en rutt som spände över tre kontinenter. Den blå linjen på sjökortet var livsnerven i den svenska ekonomin.

Göteborg: Startpunkten

Allt tog sin början vid Klippan i Göteborgs hamn. Här lastades de bastanta ostindiefararna med det som Sverige hade i överflöd: trä, järn och tjära. Efter mönstring och avsked kastade man loss för en resa som för många innebar att de inte skulle se sitt hem på nästan två år. Men lasten i Göteborg var bara det första steget i en komplicerad byteshandel.

Cadiz: Nyckeln till Asien

Det första stora stoppet var Cadiz i Spanien. Kineserna var ointresserade av svenskt järn och trä; de krävde ädelmetall. I Cadiz såldes därför den svenska lasten i utbyte mot silverpiastrar. Dessa tunga silvermynt var den enda valuta som öppnade dörrarna till de kinesiska magasinerna. Med kistorna fyllda av silver satte skeppen kurs söderut mot Afrikas spets.

Godahoppsudden: Hoppets hamn

Vid Afrikas sydspets väntade Godahoppsudden. Namnet var välvalt av portugiserna; hade man väl klarat den fruktade rundningen av udden, fanns det goda chanser att nå ända fram till Asien. Här ankrade svenskarna för att vila manskapet och utföra botaniska exkursioner inför den långa, ensamma seglatsen över Indiska oceanen.

Java: Den gröna räddningen

Efter veckor på öppet hav började förråden sina och skörbjuggen hota. Java blev den avgörande räddningen. Här fylldes skeppet med färskvatten, exotiska frukter och grönsaker. Det var ett färgstarkt och välkommet avbrott där javanska pråmar försåg sjömännen med allt från kokosnötter till papegojor innan den sista etappen mot Kinas kust påbörjades.

Kanton: Handelns brännpunkt

Slutmålet var Kanton – dagens Guangzhou. Här, vid Pärlflodens strand, fick silverpiast-rarna från Cadiz äntligen göra rätt för sig. De byttes mot de varor som gjort Kompaniet världsberömt: tonvis med te, exklusiva kryddor, skimrande siden och tusentals delar av det finaste porslin.

Men det var inte bara de tunga varorna som fick följa med hem. I lastrummen trängdes även rottingmöbler, pärlemor, leksaker och lackerade solfjädrar – det ”utländska kram” som snart skulle pryda de svenska hemmen och berätta historien om den tjocka blå linjen som förenade världen.

I knät på fru Hedvig: Tebusken når Hammarby

Teet var Ostindiska Companiets stora guldgruva. varje år fördes enorma mängder hem till Göteborg, men merparten skeppades genast vidare till den törstiga europeiska marknaden. Bara några få procent stannade kvar i Sverige. För Carl von Linné var teet dock mer än en handelsvara; det var en vetenskaplig dröm. Han var övertygad om att tebusken kunde odlas på svensk mark till gagn för fäderneslandet.

Linnés längtan och apostlarnas offer

Linné skickade sina lärjungar, sina "apostlar", ut på de livsfarliga resorna med uppdrag att föra hem levande exemplar av världens växter. Kapten Ekeberg, som själv börjat som naturforskare och skeppsläkare, blev deras viktigaste beskyddare ombord.

Själv vägrade Linné att kliva på ett fartyg. Han ansåg att Gud skapat naturen och att han själv var utsedd att arrangera den – men resorna överlämnade han åt de unga. Flera av hans studenter fick plikta med sina liv för vetenskapen, ett pris Linné ansåg vara nödvändigt. För honom stod frön och sällsynta växter högre i kurs än de mänskliga rättigheterna för dem som hämtade dem.

Genombrottet på skeppet Finland

Efter många misslyckade försök – där planter visnat eller visat sig vara falska – lyckades kapten Ekeberg äntligen år 1763. Ombord på skeppet *Finland* hade han vårdat fjorton äkta teplantor hela vägen från Kina.

I ett brev till Linné lovade han att de äntligen var på väg.

Linné var i upplösningstillstånd av förväntan. Han skrev till Ekeberg:

"Jag är gammal, men vore jag viss på att det vore äkta theträd, jag vågade gå till Göteborg och bära dem själv i famnen till Uppsala... för Guds skull, för fäderneslandets

kärlek, hav om dem den allra ömmaste omsorg!"

Fru Hedvigs varsamma famn

När Ekeberg landsteg i Göteborg möttes han av sin hustru Hedvig och barnen. Men resan hem till Uppsala var lång och vägarna skakiga. Uppdraget att frakta de dyrbara plantorna föll på fru Hedvig. Under hela den skumpiga färden genom Västergötland satt hon med lådan i knät. Hon lät inte rötterna eller jordklumparna äventyras av vagnens krängningar; hon bar bokstavligen Linnés dröm i sin famn.

Mötet vid grinden

En disig oktoberdag sprang Linné rastlöst fram och tillbaka vid grinden på Hammarby. Han spanade ner mot krönet, muttrande över den sena hästskjutsen. Skulle det misslyckas den här gången också?

Så dök vagnen äntligen upp. Linné rusade emot den och fann fru Hedvig, trött efter resan men fortfarande med lådan i ett stadigt grepp. När han såg att plantorna levde och att rötterna var oskadda, blev lyckan total. I sin iver kysste han fru Hedvig mitt på munnen innan han med darrande händer lyfte ner lådan.

Drömmen som vissnade

Under Linnés personliga tillsyn planterades de fjorton buskarna i Hammarbys jord. De vårdades som de dyraste rariteter, men den svenska naturen var obeveklig. Trots all möda och fru Hedvigs varsamma transport trivdes teplantorna inte i det kalla nordiska klimatet. Efter bara några år vissnade de och dog.

För Linné var det ett hårt slag. Drömmen om ett svenskt teplantage dog tillsammans med buskarna, och det sades att han själv nästan var på väg att göra detsamma av sorg över de förlorade plantorna

Mötet med Kina: Faktorierna, Hoppo och livet i Kanton

Att mönstra på en ostindiefarare var att kliva in i ett slutet, flytande samhälle. Under de åtta till tio månader det tog att nå Kanton, var besättningen på 100–150 man utlämnad åt havets nycker, strikt disciplin och en diet som prövade även de starkaste magar.

Proviant och umbäranden

Skeppsprästen Pehr Osbeck ger oss en inblick i skafferiets innehåll ombord på skeppet *Prins Carl*. För att hålla manskapet mätt medfördes levande kreatur: oxar, kor, svin och höns. Men den dagliga kosten var enformig: salt kött, stockfisk och fläsk i en ständig rotation, ackompanjerat av ärter och korngryn.

Värst var dryckesvarorna. Det medförda ölet surnade ofta redan i Nordsjön, och kvar fanns bara vattnet – som Osbeck beskriver som ”osmakeligt och fullt med maskar”. Som tur var fanns brännvinet, och två gånger i veckan bryggdes en stor balja punsch på däck åt manskapet. Befälet njöt samtidigt av ett rikligt förråd av viner i den stora kajutan.

Maktens män:

Superkargörer och officerare

Trots att kaptenen ansvarade för navigering och ordning, låg den högsta makten hos superkargörerna. Det var de som fattade de ekonomiska besluten, bestämde vilka hamnar som skulle anlöpas och när seglen skulle sättas. Kaptenen fick ofta nöja sig med att lyda skriftliga order från dessa civila tjänstemän.

Samtidigt krävdes militär vaksamhet. Skeppen var beväpnade för att kunna slå tillbaka anfall från både sjörövare vid Madagaskar och utländska konkurrenter. För att sköta rättvisan inrättades en krigsrätt

vid allvarigare brott, medan en skeppspräst vakade över besättningens själar med dagliga böner.

Priset för rikedomarna var högt. Sjukdomar som rötfeber skördade många liv; på en av skeppet *Finlands* resor återvände aldrig var tredje man. Som en klen tröst fanns en ”armkassa” som gav understöd åt änkor och sårade sjömän.

Tigermunnen och mötet med Hoppo

När skeppen slutligen nalkades Kanton, möttes de av en syn som kapten Ekeberg beskriver med beundran. Efter att ha passerat ”Tigermunnen” – sundet *Bocca Tigris* – öppnade sig ett landskap av risåkrar, vackra lundar och tornliknande pagoder.

Vid ön Wampoa, en mil från Kanton, ankrade skeppen och ”bängsalarna” – upplagsplatserna på land – gjordes i ordning. Här flyttades segel och ballast iland under strikt bevakning mot påträngande kinesiska försäljare och tjuvar.

Innan handeln kunde börja krävdes ”mätningen”, en ceremoni där hamnavgifterna fastställdes. Vid första fullmåne anlande tullmandarinen, känd som *Hoppo*, under enorm pompa och ståt. Hans praktfulla båt var prydd med gula flaggor och åtföljdes av musikanter, skrivare och officerare som bar en stor hedersparasoll av gul damast. För de svenska sjömännen var Hoppos visit ett exotiskt skådespel som markerade startskottet för de stora affärerna.

Faktorierna:

En svensk utpost vid Pärlfloden

Eftersom de stora ostindiefararna tvingades ankra vid Wampoa, en mil från Kanton, krävdes en fast punkt närmare stadens hjärta. Denna punkt var faktorierna.

Dessa handelskontor och bostäder låg strategiskt placerade på smala tomter utanför Kantons mäktiga stadsmurar, inklämda mellan floden och den myllrande Faktorigatan.

När ett skepp anlände hyrdes omedelbart ett fabrikskontor för att driva handeln direkt med de kinesiska köpmännen. Med tiden växte Kompaniets inflytande, och man lät uppföra egna, permanenta byggnader. För att säkra de bästa varorna och hålla kontakterna vid liv, lät man ofta en eller flera superkargörer stanna kvar i Kanton mellan skeppens resor.

Skolan för Göteborgs byggherrar

Det var här, i den fuktiga hettan vid Pärlfloden, som många av Ostindiska Kompaniets blivande direktörer fick sin skolning. Som unga superkargörer lärde de sig den kinesiska handelns invecklade regler och lade grunden till de enorma förmögenheter som senare skulle förändra Göteborg för alltid.

Ett av de mest kända namnen är William Chalmers. Innan han blev den store donatorn och namngivaren till den tekniska högskolan, var han en av de drivande krafterna i Kanton. Genom flit, handel och skicklighet förvandlades dessa unga män till ”ostindiska sockerbagare” – män som kom hem med fickorna fulla av silver och huvuden fyllda av visioner.

Fabrikskontoren var små europeiska öar i ett enormt kinesiskt hav. Härifrån dirigerades flödet av te, siden och porslin som skulle fylla kaptan Ekebergs skepp för den långa resan hem mot Sverige.

Bakom fabrikskontorens murar:

En svensk oas i Kanton

För de svenska superkargörerna var fabrikskontoret i Kanton mycket mer än ett kontor; det var deras hem, fästning och handelsplats under de långa månaderna i Kina. Genom skeppsprästen Pehr Osbecks ögon får vi en unik inblick i denna värld från hans besök 1751.

Arkitektur av pärlemor och bambu

Det svenska fabrikskontoret var en långsträckt anläggning på en smal tomt mellan Faktorigatan och floden.

Byggnaden bestod av en serie kringbyggda gårdar som avlöste varandra. Man trädde in från gatan, flankerad av små handelsbodas, och passerade genom läktare och öppna gårdar som dolde små oaser med prasslande bambu och pisangträd.

Inomhus möttes man av en exotisk elegans. Väggarna var klädda med vita kinesiska papperstapeter och i taket satt små fönster med rutor gjorda av slipad pärlemor. Sommardagen var rummen levande; små ödlor pilade upp och ner för väggarna i ständig jakt på kackerlackor. Längst ut mot floden reste sig boningshuset där superkargörerna och deras assistenter bodde bland möbler av bambu. Deras matsal var ett altanliknande rum på andra våningen, där de kunde inta sina måltider med utblick över den myllrande Pärlfloden.

Handel och väntan

Detta var européernas enda fotfäste i det väldiga Kina. Här, i det strängt bevakade frihamnsområdet, gjordes affärerna upp mellan de kinesiska Hong-mandarinernas ombud och de svenska kargörerna. Eftersom de stora ostindiefararna låg för ankar en mil bort vid Wampoa, sköttes all transport av varor med små sampaner, eskorterade av matrosar för att skydda lasten mot tjuvar.

Livet i Kanton bestod dock av mer än bara arbete. När upphandlingarna var klara följde långa perioder av väntan på nästa skeppslägenhet – så kallade ”överliggare”.

Trots direktionens stränga förbud ägnade man sig då ofta åt privata affärer för att bättra på den egna förmögenheten.

Frestelser i Macao

När tiden blev för lång i Kanton sökte sig många just till det portugisiska Macao, platsen som var betydligt mer präglad av västerländsk livsstil. Men även där lurade faror av annat slag än sjörövare och oväder.

En erfaren svensk kargör skrev en gång ett varnande brev till en yngre kollega, en påminnelse om att livet i Fjärran Östern krävde självbehärskning även på landbacken:

”För Guds skull låt blifva flickorna i Macao, ty det kommer efter...”

Detta var den värld där förmögenheter skapades och där kapten Ekebergs laster tog form – en värld av pärlemorfönster, tålmodig väntan och fjärran lockelser.

Kineseri: Drömmen om det ädla Orienten

Medan kapten Ekebergs skepp stävade över världshaven, växte en feber i Sverige: kineseriet.

Det var inte bara te och siden som fördes hem, utan en hel världsbild. Som Tore Frängsmyr beskriver, blev Kina ett ideal för både förnuft och estetik. Kinesen betraktades som ett ”naturbarn” som levde vist i harmoni med naturens ordning, och Linnés lärjungar sparade inte på lovorden när de beskrev kejsarens politik och folkets seder.

Siden, porslin och kunglig politik

Kinamodet genomsyrade snart alla samhällsskikt. Porslinet blev en outhärlig modesak i borgerliga hem, och det dyrbara sidenet började sakta vandra nedåt i klasserna. Men kineseriet nådde också ända in i maktens korridorer. När Gustaf III skulle rättfärdiga sin statskupp 1772, lät han riksrådet hålla ett pompöst tal där det påstods att kungen ville införa ett ”kinesiskt”

statsskick – en symbol för visdom och absolut men rättrådig makt.

William Chambers:

Arkitekten från Göteborg

En av de främsta arkitekterna bakom denna nya stil var William Chambers. Han växte upp i Göteborg i en familj med djupa intressen i Ostindiska Kompaniet och gjorde själv tre resor till Kina, den sista som superkargör på skeppet *Hoppet*.

Efter studier i Europa blev Chambers hovarkitekt hos den engelske kungen George III. Hans mästerverk blev förvandlingen av Kew Gardens i London, som pryddes med en ståtlig pagod av kinesisk modell. Hans filosofi var att på konstgjord väg skapa något som såg vilt och naturligt ut – en tanke som snart nådde även de svenska herrgårdsparkerna med sina små pagoder, broar och konstgjorda dammar.

China slott:

En namnsdagspresent i hemlighet

Kulmen för det svenska kineseriet nåddes på Drottningholm.

År 1753 ville kung Adolf Fredrik överraska drottning Lovisa Ulrika på hennes namnsdag. I största hemlighet lät han bygga ett litet lustslott i trä, som sedan fördes ut till parken.

Invigningen var en åtta dagar lång maskerad där hovet bar kinesiska kostymer och den lille kronprinsen var utklädd till mandarin. Det första träslottet angreps tyvärr av röta, men kungen lät då uppföra det nuvarande Kina slott i sten.

Än idag står det där som ett monument över den tid då kapten Ekebergs resor gjorde Kina till Sveriges vackraste drömbild.

Vetenskapen i kaptenshytten: Ekebergs skrifter och upptäckter

Carl Gustaf Ekeberg var inte bara en man av handling och kommando; han var en man av pennan och observationen.

Hans bidrag till Kungliga Vetenskapsakademien spänner över allt från avancerad navigation till kinesisk äggkläckning och uppländsk skogsvård. Denna imponerande lista av skrifter vittnar om en intellektuell hunger som aldrig lät sig mättas, vare sig han befann sig i storm på Atlanten eller i lugnet på Altomta.

Från stjärnhimlen till havets djup

Under sina resor dokumenterade Ekeberg fenomen som få svenskar någonsin skådat. Han rapporterade om norrsken i sydligare breddgrader ombord på *Sophia Albertina* 1755 och höll 1768 ett hyllat tal inför akademien om havets strömmar.

Hans tekniska och nautiska observationer var banbrytande. Han kartlade det förrådiska Banca-sundet i Ostindien och skapade detaljerade sjökort över farvattnen norr om Skottland och Shetlandsöarna – samma vatten där han en gång lidit skeppsbrott.

Särskilt betydelsefulla var hans mätningar av magnetnålens inklinations, utförda med precision under resorna 1766 och 1771, vilka blev viktiga pusselbitar för tidens navigationskonst.

Den kinesiska vardagen under lupp

Ekeberg var en föregångare inom det vi idag kallar industrispionage eller tekniköverföring. Han studerade och beskrev den kinesiska oljepressen, lanthushållningen och den märkliga konsten att artificiellt kläcka ägg. Han undersökte den kinesiska soyan och försökte utröna om kinesiska oljefröer kunde trivas i den svenska jorden.

Hans "Kort berättelse om den kinesiska landt-hushållningen" från 1757 blev så

uppmärksammat att den översattes till flera världsspråk.

Jordbrukaren på Altomta

När Ekeberg slutligen gick i land, riktades hans skarpa blick mot den svenska jorden. På Altomta experimenterade han med hushållning och resurser. Han skrev om hur man bäst sparar och förökar skogarna, hur man bärgar säden med minsta spillning och gjorde försök med odling av vit vallmo. Till och med konsten att framställa cider i det uppländska hushållet fann sin väg till hans journaler.

Ett urval av Ekebergs viktigaste meddelanden:

- 1756: Underrättelse om tutanego (där han korrekt identifierade metallens natur).
- 1764: Om kinesiska soyan.
- 1773: Berättelse om hans sista ostindiska resa, beskriven i brev till akademiens sekreterare.
- 1781: Försök vid skogarnas besparande och förökande.

Carl Gustaf Ekebergs skrifter visar på en man som såg hela världen som sitt laboratorium. Från de minsta fröna i Kanton till de stora strömmarna i världshaven, bar han med sig en övertygelse om att kunskap var den finaste last ett skepp kunde föra hem till Sverige.

Aposteln Sparrman: En ung mans första resa

Vinterstormarna piskar farvattnen norr om de brittiska öarna. Det är den farligaste etappen på hela resan, en väg kapten Ekeberg föredrar framför Engelska kanalens lumska motvindar.

Vid relingen på *Stockholms Slott* står en artonårig man med ett krampaktigt grepp om träet.

Anders Sparrman är på sin första resa, långt hemifrån och plågad av en sjösjuka som får hans inre att kränga i takt med de stinna seglen.

På Linnés rekommendation

Sparrmans resa började i ett ombonat rum i Uppsala. Carl von Linné, den store arkiatern, hade ställt frågan: ”Vill ni anträda en seglats till Kina om två månader?”

Linné själv vägrade befatta sig med sjöresor, men han behövde sina ”apostlar” – unga, hängivna studenter som kunde kartlägga världens skönhet, från droppar av kåda till vidunderliga djur.

Innan avresan den 28 december 1765 gav Linné sin yngste elev ett sista råd:

”Bli i ordets grundmening en landstrykare, en som varsnar världens djup.”

Med de orden i minnet, och med kapten Ekeberg – en nära vän till familjen Sparrman – som vakande öga, lämnade Anders Göteborgs hamn.

Mellan fältskärslådan och matrosens lott

Sparrman mönstrade på som matros för en lön på sjutton silverdaler i månaden, men hans verkliga uppdrag var att fungera som andre fältskär.

Ombord på *Stockholms Slott* trängdes 154 män, och sjukdomarna tog ingen hänsyn till rang. Snart låg en av de mäktiga superkargörerna svårt sjuk i sin hytt, och Sparrman fick se hur döden skördade offer trots både bön och vetenskap.

Som fältskärssassistent fick Sparrman uppleva skeppets mörkaste sidor.

Han tvingades se matrosar falla från rårna och krossa sina lemmar, väl medveten om att hans nästa uppgift kunde bli att assistera vid en amputation. Samtidigt kämpade han mot den maktlöshet som febersjukdomarna förde med sig, medan skeppsprästens nattvarder blev allt tätare i takt med att liken sänktes i havet.

Ett flytande samhälle i isolering

Livet under däck var en prövning i tålmod. För matroserna fanns ingen förströelse utom den extra supen och söndagsbönen. De trängdes på en yta där man aldrig kunde vara ensam, och hoppet om att en dag kunna återvända hem med nog pengar för att köpa ett eget torp var det enda som höll modet uppe.

Tack vare sin koppling till kapten Ekeberg åtnjöt Sparrman ett visst beskydd och fick äta vid underbefälens bord, men han registrerade noga manskapets bittra lott: det ruttna vattnet, den salta sillsfrukosten och den eviga stockfisken.

Trots rädslan och sjösjukan bar han med sig Linnés uppmaning. I varje ledigt utrymme i sin hytt samlade han på sig ”naturalier” – frön, växter och rön som en dag skulle ge honom ära hemma i Uppsala.

För Anders Sparrman var sjösjukan bara den första tröskeln. Han visste att det skulle dröja ett halvår innan han åter fick känna fast mark under fötterna, men i tankarna hyllade han sin professor. Han var beredd att våga högt för att vinna något stort.

Arvet efter en humanist:

Sparrmans sista hyllning

Cirkeln sluts där den en gång började – vid minnet av en man som lyckades förena havets hårda lagar med landbackens lärdom. För Anders Sparrman blev kapten Ekeberg mer än bara en befälhavare; han blev en

moralisk kompass och ett livslångt föredöme.

Ett åminnelsetal för eftervärlden

År 1790, sex år efter kaptenens bortgång på Altomta, steg en nu mognad och namnkunnig Anders Sparrman upp i Vetenskapsakademien. Inför landets främsta lärda höll han ett åminnelsetal som tecknade bilden av en osedvanlig människa. Ekeberg beskrevs inte bara som den skicklige navigatör som korsat ekvatorn fyrtio gånger, utan som en person med ett ”behagligt väsen och ett glatt ansikte”.

Charge S. Sparman		År	St.	Öf.
Matros.	Ande Spulgsen	Gberg	22	ögift
	Ande Sparrman	Årnsala	18	ögift
	Joh. v. Berg	Mörby	20	ögift
	Olof Carlsson	Gberg	22	ögift
	Mad Fogelberg	Rippen	20	ögift
	Herman Lijman	Stalham	21	ögift

Rulla, Stockholms Slott

Sparrman lyfte särskilt fram det som gjorde Ekeberg unik i sin samtid: hans empati och hans mod att reformera livet till sjöss. Genom att förbjuda den råa tonen och avskaffa prygelstraffet hade Ekeberg visat att en besättning styrs bäst med respekt, inte med piska.

Läkaren och grannen

Men Ekebergs gärning stannade inte vid relingen. Sparrman påminde om hur kaptenen använt sina kunskaper i medicin – de han en gång grundlagt som apotekare i Åbo – till gagn för både sjömän, grannar och öbor. Han var en man som avskydde slaveriet och vars givmildhet och ödmjukhet lämnade djupa spår hos alla han mötte.

När Ekeberg somnade in på Altomta 1784, lämnade han efter sig en gård fylld av kinesiska skatter, men också ett arv av mänsklighet. Den unge studenten som en gång stått och kräkts över relingen på *Stockholms Slott* hade under kaptenens vakande öga vuxit till en man som förstod att vetenskapen är tom om den saknar hjärta.

Genom Sparrmans ord lever kapten Ekeberg kvar – inte bara som en siffra i Ostindiska Kompaniets rullor, utan som den ”ädle och vetgirige” herren till Altomta

Himlaporten: Philandors ankomst och dopet i Tensta

Det är den 15 oktober 1769.

Sommarens grönska har kapitulerat för höstens gula och bruna toner, och byvägarna runt Altomta ligger leriga efter regnet. Medan gårdsfolket sliter med skörden av kål och äpplen, ringer Tenstas kyrkklockor till en gudstjänst som bygden sent ska glömma.

En vaka i bön

Philandor har sovit oroligt. Hela natten har frågorna kring kristendomskunskapen och trosbekännelsen snurrat i hans huvud. Han har läst högt för sig själv, om och om igen, som för att tämja de främmande orden. Vid frukostbordet råder tystnad, men fru Hedvigs hand på hans axel ger honom det lugn han så väl behöver.

Medan herrskapet Ekeberg far iväg i den blå övertäckta vagnen för att möta faddrar och gäster vid prästgården, väljer Philandor att gå till fots. Han följer den välbekanta vägen från Altomta, ser hur de låga solstrålarna kastar långa skuggor över jordkokorna och andas in den klara, kalla luften. Landskapet har aldrig varit vackrare än i denna stund, precis innan kyrkan kommer i synhåll.

Sakramentet och rannsakingen

Väl framme i prästgården väntar den vita dopkåpan. Till skillnad från Ekebergs barn, som döptes som värnlösa spädbarn, har Philandor under två år drillats av socknens skolmästare och kyrkoherde. Han ska nu rannsakas i sin tro inför församlingen.

Detta är "Dagen D" – dagen då han formellt kliver genom himlaporten för att bli Johan Pehr Gustaf Philander. Han är inte längre bara en mörkhyad gosse från andra sidan jordklotet; han är en kristen medlem av det svenska samhället. Men under den vita kåpan bankar hjärtat på en ung man som burit förnimmelsen av Nias berg och havets stormar med sig ända till altarringen i Tensta.

De förnämsta namnen

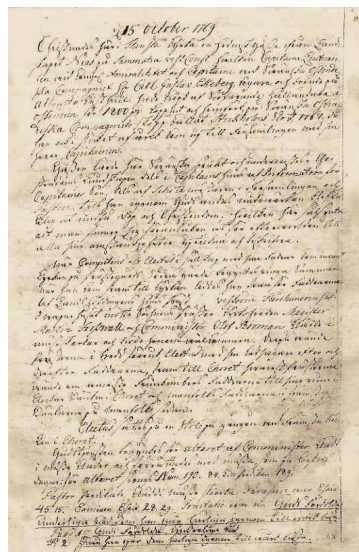
När dopvattnet slutligen nuddar Philandors panna i Tensta kyrka, är det inte vilka namn som helst som läses upp. Som ett tecken på kapten Ekebergs inflytande och pojkens särställning i hushållet, föräras han namn efter de mest framstående faddrarna i bygden.

Han döps till Johan Pehr Gustaf:

- Johan – efter landshövdingen i Uppsala, riddaren och baronen Johan Funck.
- Pehr – efter löjtnanten och greven Pehr Brahe på det ståtliga Salsta slott.
- Gustaf – efter sin fosterfar och beskyddare, kapten Carl Gustaf Ekeberg själv.

Att en gosse från ön Nias får bära namn som delas av landshövdingar, grevar och riddare är inget annat än sensationellt i 1760-talets Uppland.

Det är en tydlig signal till hela församlingen: Philandor är inte längre en främling, han är en del av den absoluta samhällsgemenskapen, bunden vid traktens mäktigaste män genom sina namn.

Dop 1769, protokoll

*Gudstron och gåvorna:
Kaptenen i kyrkbänken*

För kapten Carl Gustaf Ekeberg var tron en självklar kompass, både på de stormiga världshaven och i det stillsamma livet på Altomta. Som herre till gården tog han sin plats i sockenstämman med samma auktoritet som på kommandobryggan, och hans generositet mot Tensta kyrka satte djupa spår i helgedomens inre.

Textilier av silver och siden

Den 2 februari 1772 hölls en högtidlig akt i Tensta kyrka. Inför en stor och förnämlig skara åhörare invigdes de dyrbara textilier som Ekeberg donerat. Det var gåvor som bar med sig en fläkt av världen utanför: en mässkjorta av fin bomullslärf med knutna spetsar, ett kalkkläde av svart sidensars med silvergaloner och en strålande sol i mitten, samt ett antependium i svart sammet med de heliga bokstäverna *IHS*.

Ekeberg skänkte även en svart mässhake, prydd med en sol på bröstet och ett kors på ryggen. Pastor höll ett ”läggligt tal” – ett offentligt tack till kaptenen som inte bara fört hem rikedomar till riket, utan även valt att smycka Guds hus.

Arkitekten bakom altaret

Ekebergs konstnärliga ådra och sinne för form kom också till uttryck i kyrkans fasta inredning. Det var han som ritade den nya altarprydnaden, en skiss som församlingen tacksamt godkände. Vid sockenstämman i mars 1773 anlätades fänrik Kindborg för att utföra bildhuggeriet och förgyllningen för 900 daler kopparmynt – ett pris som Ekeberg i egenskap av sakkunnig fann skäligt.

Även den förgyllda ramen till Gustaf III:s tal till ständerna var ett verk av kaptenens egna händer. Hans fingrar, som vant hanterat sextanter och lodstockar, visade sig vara lika skickliga på att skära ut eleganta ornament i trä.

Från Kina till tjärtunnan

Men Ekebergs roll i socknen var inte bara ceremoniell; han var i högsta grad praktisk.

Vid ett möte i augusti 1775 diskuterades inköp av tjära till kyrkans underhåll. Vem i hela Uppland visste mer om tjärens kvalitet och pris än en sjökaptens som under decennier sett till att Ostindiska Kompaniets skepp hölls täta?

Ekeberg åtog sig uppdraget att förhandla fram det bästa priset, och sockenmännen förklarade sig mer än nöjda med hans expertis. Den 26 november 1775 satte han sitt namn under protokollet, en signatur som befäste hans ställning som en vördad pelare i både det världsliga och det andliga samhället i Tensta.

*Brödrskapet över haven:
Frimuraren Ekeberg*

Bakom de officiella titlarna som kapten och vetenskapsman bar Carl Gustaf Ekeberg ytterligare en identitet: frimurarens. Det var en tillhörighet han delade med en stor del av Ostindiska Kompaniets elit.

Hela fyrtio av superkargörerna och hälften av alla kaptener tillhörde brödrskapet, vilket skapade ett osynligt men starkt nätverk som sträckte sig hela vägen från Stockholms loger till fabriker i Kanton.

Logen på böljan blå

Frimureriet ombord var mer än bara en sällskapsorden; det var en sammanhållande kraft i ett liv präglad av isolering och fara. Som vi tidigare uppfattat hölls möten i skeppets slutna utrymmen för att undgå oinvidiga öron. Ekeberg, som genomförde hela sju resor som kapten, var en av de flitigaste i att hålla logens ideal levande under de långa seglatserna.

S:t Johanneslogen Elisabeth i Kanton

Behovet av en fast punkt för bröderna i Kina ledde till ett unikt beslut. En frimurarloge skulle grundas i Kanton, lydande under Stora Landslogen i Stockholm. Stadgarna var tydliga: ordförandemästaren skulle vara

en superkargör vid Kompaniet, och hans närmaste man skulle vara en svensk kapten.

Logen var internationell i sin natur. Medlemmarna kunde vara av vilken nationalitet som helst, och mästaren hade friheten att använda det språk han fann lämpligast för att föra budskapet vidare.

Den 20 september 1788 installerades slutligen logen i egna lokaler på det svenska faktoriets område. Den fick namnet S:t Johanneslogen Elisabeth i Kanton.

För Ekeberg och hans bröder innebar frimureriet en garanti för lojalitet och stöd i en värld där avstånden var enorma och förtroende var hårdvaluta.

När han senare i livet donerade textilier till Tensta kyrka med sol- och korsmotiv, var det kanske inte bara kristna symboler han såg, utan även tecken som påminde honom om de edsvurna bröderna vid Pärflodens strand.

S:t Johanneslogen Elisabeth i Kanton

Altomta – En herrgård efter mönsterboken: Arkitekturen och storskiftet

Mellan sina långa expeditioner fann Carl Gustaf Ekeberg en fristad i Uppland. Under åren 1763–1765 levde han i lugn och ro på Altomta, och det är med största sannolikhet under denna period som den lilla, eleganta herrgården tog sin form.

Carl Wijnbladhs vision

Altomta är inte bara ett hem, utan ett stycke svensk arkitekturhistoria. Som Karin Blent beskriver i Upplands fornminnesförenings årsbok, uppfördes huvudbyggnaden i två våningar med det karaktäristiska brutna taket – en form som återges i gårdens fyra små, symmetriska flygelbyggnader.

Utformningen var ingen slump. Gården byggdes enligt de principer som arkitekten Carl Wijnblad (1705–1768) publicerat i sitt inflytelserika verk från 1755:

”Ritningar på fyratio wåningshus af sten och trettio af träd”.

Wijnbladhs mönsterbok blev en bibel för den tidens godsägare och militärer som ville bygga ståndsmässigt men förnuftigt.

Kunskap vid kyrkporten

Att arkitekturen och de tekniska framstegen låg församlingen varmt om hjärtat märktes även i det offentliga samtalet.

Vid sockenstämman i Tensta den 24 juni 1763 lästes ett kapitel ur Wijnbladhs bok upp för församlingen. Det handlade om hur man på det ”lindrigaste och bekvämligaste sätt” kunde inrätta ett tegelbruk.

Boken fanns förvarad vid kyrkan som ett referensverk, och alla som önskade underrättelse i byggnadsfrågor ägde rätten att låna den. Det var i denna miljö av praktisk upplysning och klassisk estetik som Ekeberg skapade sitt Altomta – en plats där de raka grusgångarna och de välproportionerade husen än idag bär vittnesbörd om 1700-talets ordningssinne.

Ett levande arv:

Altomta som byggnadsminne

Idag framstår Altomta gård som en kulturhistorisk skatt av sällsynt mått. Det är ett av våra mest välbevarade exempel på en 1700-talsanläggning där arkitekten Carl Wijnbladhs mönsterritningar klivit ur boken och blivit till verklighet. Från de symmetriska flyglarna till huvudbyggnadens brutna tak, andas gården den harmoni och det ordningssinne som präglade kapten Ekebergs tid.

Det som gör Altomta unikt är dock inte bara exteriören, utan de orörda interiörerna.

I salen sitter väggmålningarna kvar och berättar om Ekebergs händelserika liv på de sju haven – om skeppsbrott, stiltje och den myllrande hamnen i Kanton. Rummet är mer än bara dekoration; det är ett minnesmärke över en person som formade Sveriges historia.

Med utgångspunkt i dessa ovärderliga värden förklarades Altomta som lagskyddat byggnadsminne den 3 december 1993. Skyddet omfattar huvudbyggnaden, flyglarna och den omgivande parken. Genom detta beslut har vi försäkrat oss om att även framtida generationer kan stå på samma tröskel som den lille pojken gjorde för 250 år sedan, och känna historiens vingslag i det Ekebergska rummet.

Livet i herrgårdens skugga:

Torpare, soldater och nya ägare

Altomta gård var under 1700- och 1800-talen ett sjudande litet samhälle. Bakom huvudbyggnadens eleganta fasad och kapten Ekebergs vetenskapliga korrespondens pågick ett vardagsslitet liv för en mängd människor. Mantalslängderna förtäljer om en stor skara anställda: statdrängar med sina familjer, pigor och drängar som fick gårdsmaskineriet att rulla.

Utöver flyglarna fanns livet utspritt på torpen under gården. Här nämns bland annat statortorpet, soldattorpet och dragortorpet, samt torpet med det talande namnet "Röret". Det var här, i de enkla stugorna, som den verkliga vardagen för de flesta av Altomtans invånare utspelade sig.

1690-1760 ca	Anders Olsson, Nils Lenander & Maths Persson
1760-1818	Carl Gustaf Ekeberg & Hedvig Erlant Ekeberg
1818 ca	Anna Sophie Beckmarck
1828-1833	Johan Julius Fredenstam
1833-1838	Carl Sandberg
1838-1850	Johan Eric Jöngren
1850-1859	Carl W Trafvenfelt
1859-1871	A Egerström
1866 ca	Carl August Ferdinand Schmitterlöw
1871-1877	C E Törnqvist
1877-1884	Carl Johan Lundberg
1884-1887	Per Emil Persson
1887-1894	Axel Oskar Bergman
1894-1905	Oskar Hjalmar Bergman
1905	Johan Arvid Gustafsson & Ad. Eriksson
	Erik Mauritz Svensson
-1996	Ulla Moberg
1996 ff	Jan O Olsson

En ny era:

Änkan Beckmarck tar vid

Efter familjen Ekebergs tid på gården inleddes ett nytt kapitel år 1818.

Då flyttade Anna Sophie Beckmarck (född Lange, 1779) till Altomta. Hon var nybliven änka efter lektorn och prosten i Börstil, N.P. Beckmarck, och med sig i flyttlasset hade hon sina fem barn i åldrarna 10 till 21 år.

Genom hennes intåg på Altomta förvandlades gården från en kaptens och forskares residens till ett hem för en stor prästfamilj. Anna Sophie drev gården vidare i en tid av förändring, och hennes närvaro markerar övergången till det 1800-tal som i nästa steg skulle bevara och värda de unika 1700-talsinteriörer vi ser än idag.

Från bondby till herresäte:

Altomtans tillblivelse

Altomta gård, som vi känner den idag, är resultatet av en visionär mans önskan att slå sig till ro efter ett liv på världshaven. Men platsen har en historia som sträcker sig långt

bakom kaptens Ekebergs tid, rotad i den uppländska jorden och det militära indelningsverket.

Bonden som lämnade plats för kaptenen

Före 1760 var Altomta inte en herrgård, utan en liten by bestående av tre gårdar. Kristina Berglunds forskning visar att en av dessa ägdes av bonden och kyrkvärden Maths Persson. Han var född på gården och levde där med sin hustru Margareta och deras sex barn. År 1760 noteras dock i kyrkböckerna att Maths "bortflyttat till Lena med hela sitt hushåll". Det är vid denna tidpunkt som kaptens Carl Gustaf Ekeberg kliver in i handlingen och köper upp byns gårdar för att slå samman dem till en enda egendom.

En genuin lantlig herrgård

Mellan 1760 och 1770-talets mitt lät Ekeberg uppföra den nuvarande huvudbyggnaden och de fyra flyglarna. Altomta intar en särställning bland Upplands många herrgårdsmiljöer, såsom närliggande Sandbro, Skediga och Tuna.

Medan många andra säterier från 1600- och 1700-talet byggdes med storslagna och representativa utrymmen för att imponera, är Altomta annorlunda. Det är en genuin, lantlig herrgård – byggd för funktion, vetenskaplig flit och familjeliv snarare än för pompös uppvisning. Ändå är den arkitektoniskt fulländad med sin väl sammanhållna gårdsbild, sina ädellövsträd och de alléer som än idag ramar in upplevelsen av miljön.

Hedvigs trofasthet

Efter kaptensens död 1784 blev fru Hedvig kvar på gården och höll minnet av sin make levande i de salar hon själv varit med och inrett. Under decennierna kring sekelskiftet 1800 sköttes det praktiska jordbruket av arrendatorn Eric Ersson, som tillsammans med sin familj brukade jorden från 1786 ända fram till 1820.

Altomta står idag kvar som ett vittnesbörd om hur en skicklig ostindiefarare omvandlade ett uppländskt rusthåll till en plats för vetenskap och kultur – en miljö som trots sin anspråkslöshet i storlek hör till landets mest märkliga och byggnadshistoriskt värdefulla.

I hjärtat av Tensta:

Grannar, lantmätare och storskiftet

Tensta socken är en bygd med djupa rötter. Redan 1292 omnämns dess kyrkoherdar, och i den tornlösa tegelkyrkan vilar historiens vingslag i form av runstenar och ätten Bjelkes storslagna gravkor. Här, längs Wendels-ån, ligger Altomta omgivet av anrika herresäten som det befästa Salsta, Tuna och herresätet Fasma.

Lantmätarens vinter på gården

Långt innan kaptен Ekeberg köpte Altomta, var gården en samlingspunkt för kunskap. Lantmätaren G. Vislander berättar i sina dagböcker från 1730-talet om sina resor till gården för att dela åker och äng. Han blev så förtjust i miljön att han lät sig övertalas att stanna över vintern för att undervisa barnen till häradsfogden Peter Yckenberg. Det var en tid av renovation av kartor och dokument, där Altomta fungerade som ett nav för ordning och reda i det uppländska landskapet.

Kaptенens reform:

Storskiftet 1765

När Carl Gustaf Ekeberg tog över Altomta by – som då fortfarande bestod av tre separata gårdar – förde han med sig en modern upplysningsanda. Han insåg det oförnuftiga i att åkrar och ängar var uppdelade i tusentals små, svårskötta tegar.

År 1765, endast åtta år efter att den nya förordningen om storskifte utfärdats, begärde Ekeberg en lantmäteriförrättning för Altomta äng. Det var en banbrytande men känslig process. Grannar och bönder var ängsliga; hur kunde man ändra på markinnehav som varit rådande i alla tider?

Uppgörelsen på ängen

Förrättningen påbörjades den 20 maj 1765 under ledning av länsman Mellenius.

Ekebergs mål var tydligt: han ville rensa bort så kallade ”utjordar” och ”urfjäll” – små markbitar inne på hans ägor som brukades av andra byar, länsmansbostället och Tensta prästgård.

Det blev en långvarig process där intressen bevakades från alla håll. Kyrkoherden i Viksta förde Domkapitlets talan, och inspektoren från Sätuna bevakade adelns rättigheter. Mitt i detta stod den ”högdle Herr Carl Gustaf Ekeberg” och stred för sin rätt, flankerad av skattebönder från Mjölängen, Järsta och Råsta.

Genom detta storskifte lade Ekeberg grunden för det sammanhållna och effektiva jordbruk som skulle göra Altomta till ett mönsterjordbruk. Det var här, bland ängar och utjordar, som sjökaptенen slutgiltigt klev i land för att bli en av socknens mest drivande jordägare.

Familjen och vardagen:

Väntan under herrgårdstaket

År 1766 sjuder Altomta av liv, trots att husets herre befinner sig på andra sidan jordklotet ombord på *Stockholms Slott*. På gården finns en samling människor som tillsammans bär ansvaret för den nyligen färdigställda herrgården.

Kvinnorna i centrum

Medan kaptен Ekeberg navigerar genom stormar och feberrisker på väg mot Kanton, är det fru Hedvig som är gårdens mittpunkt. Vid 48 års ålder bär hon inte bara ansvaret för hushållet, utan också oron för sin make. Varje dag ställer hon sig samma frågor: Skall han klara stormarna? Har jag sett honom för sista gången?

Vid hennes sida finns dottern Anna Catharina, endast 21 år gammal men redan mor till lilla Emerentia Gustava, uppkallad efter sin morfar. Hennes make, kaptенlöjtnanten Otto Vilhelm Rückersköld, finns

periodvis på gården som ett välbehövligt stöd. Även om hans kunskaper om jordbruk är begränsade, bidrar hans närvaro med en känsla av trygghet under svärfaderns långa frånvaro.

Tjänstefolk och dagligt slit

Gården är också hem för åtta unga drängar och pigor som ser till att det dagliga arbetet utförs ”som man gjort i alla tider”. Här arbetar Samuel, Jan, Mats och Erik tillsammans med pigorna Greta, Cajsa, Stina och den unga Cajsa Jansdotter på endast 15 år. De är ryggraden i gårdens drift, de som ser till att djuren sköts och att de nybyggda flyglarna hålls i stånd.

En oväntad gäst från öst

I husförhörslängderna från 1770-talet dyker ett särskilt namn upp: gossen Pehr Gustaf.

Bakom den otydliga skriften döljer sig en av Altomtas mest fascinerande invånare – den lille pojken som kapten Ekeberg fört med sig hem från Ostindien. Vi vet nu att han vid dopet 1769 fick namnet Johan Pehr Gustaf, och han kom att växa upp i det uppländska landskapet, långt från de varma vindarna i öster.

En växande krets

Under åren fram till 1784 expanderar skaran på Altomta ytterligare. Sonen Nils Gustaf, sedermera konstmästare, och dottern Hedvig Charlotta finns i huset, liksom släktingar till fru Ekeberg som flyttar upp från Göteborg.

Gården blir en samlingsplats för familjen Erlant och Ekeberg, en plats där minnen från Kinareorna blandas med det uppländska kyrkoårets rytm. När Ekeberg

slutligen återvände i augusti 1767, var det till en gård som doftade av nytt timmer, barnskratt och den trofasta väntan som fru Hedvig så länge burit i sitt hjärta.

Altomta gård

Det Ekebergska rummet: En kaptenas dagbok på väggarna

Salen på Altomta är inte bara ett rum; det är ett monument över ett liv på de sju haven. Enligt traditionen lät fru Hedvig inreda salen som en hyllning till sin make medan han var ute på en av sina sista, långa resor. Det står idag nästan orört sedan 1770-talet, som en tidskapsel av rokokoelegans och ostindisk stolthet.

En värld i olja och guld

Väggarna är ett galleri av dramatiska livsöden. Inramade av förgyllda lister sitter sju stora oljemålningar infällda i de grårosa panelerna.

Den mest storslagna tavlan är målad av kaptenen själv och bär signaturen »*Carl Gustaf Ekeberg fecit 1772*».

Den föreställer hamnstaden Wampoa vid Kanton, med sina magasin och redden fylld av skepp från världens alla hörn – däribland två stolta svenska farkoster.

De övriga målningarna skildrar kaptenens farligaste ögonblick. Här syns det dramatiska skeppsbrottet vid Shetlandsöarna, där Ekeberg och hans män kämpar för att rädda sig iland från vraket av *Stockholm*. En annan målning visar hur kaptenen med sin berömda rådighet lyckas få loss ett skepp som

fastnat på en förrädisk sandbank i Bankasundet.

Rokokons detaljer

Rummet andas 1700-talets hantverksskicklighet. I en murad nisch står en blåvit rektangulär skänkkakelugn på gråmalade träfötter. Golvets frisplankor bar ursprungligen en oljemålning som imiterade exklusiv sten, och dörrarna i ockragult.

Även gårdens förstuga bär på historiens vingslag. Med sina franska gångjärn, kammarlås och panelklädda väggar är den näst intill oförändrad sedan byggnadstiden. Det var här, i denna ljusgröna ingång, som den lille pojken en gång steg över tröskeln till sitt nya liv – samma tröskel där jag själv stod 240 år senare.

Flyglarna och tystnaden

Historien sträcker sig även ut i flygelbyggnaderna, där 1700-talsinredningarna med sina grönglaserade kakelugnar vittnar om en tid då Altomta var ett av Upplands mest moderna och välskötta hem. Varje vrå på gården, från de allegoriska figurerna över dörrarna till de dolda vindsrummen, berättar om kapten Ekebergs vilja att föra med sig världens storhet hem till sin egen lilla punkt på jorden.

Wampoa, Kina

Mysteriet U 1038: Den försvunna runstenen

Altomta bär inte bara på spår från Ostindien och 1700-talets upplysningstid. Djupt nere i den uppländska myllan vilar hemligheter som är betydligt äldre än kapten Ekebergs herrgård. En av dessa är den gåtfulla runstenen U 1038, en sten som gäckat forskare och antikvarier i århundraden.

Ett vittnesbörd från 1600-talet

Redan år 1677, långt innan Ekeberg slog samman byns gårdar, nämndes stenen i kyrkoherden Petrus Bröms relation om fornminnen i Tensta. Han skriver med tidens mustiga stavning:

"I Ahltompta äng ähr en stor Runesteen, hvar på noch ähr skrifvitt, men ligger nu öfver ända och jempt vjdh Jorden."

Vid denna tidpunkt låg stenen alltså redan kullfallen och i nivå med markytan. Trots att den var i dåligt skick hann den avbildas i träsnitt av dåtidens stora fornforskare som

Hadorph och Leitz, och den fick sin plats i Peringskiölds storslagna verk *Monumenta*.

Försvunnen i jorden

Men naturen har sin egen gång. Under de århundraden som följde efter Petrus Bröms besök tycks jorden sakta ha slutit sig kring stenen.

När den berömde runforskaren och nationalsångsförfattaren Richard Dybeck sökte efter den på 1860-talet, kammade han noll. Han noterade uppgivet i sin reseberättelse 1864:

"Runstenarne som fordom funnits vid Altomta och Hånstad söktes flere gånger utan framgång."

Inte heller den flitige Olof Celsius lyckades återfinna inskriften, och trots nya försök så sent som 1928 och 1942 förblir U 1038 försvunnen.

En tyst hälsning under ängen

Kanske ligger den där än idag, dold under gräset på den äng som kapten Ekeberg lät storskifta 1765. Medan kaptenen och lantmätarna stegade ut sina nya tegar, steg de kanske ovetande rakt över de vikingatida runorna. Den försvunna stenen på Altomta påminner oss om att historien består av lager på lager – och att vissa kapitel, trots ihärdigt sökande, väljer att förbli dolda i jorden.

Torpet Java: Philanders sista anhalt i Sörmland

Bland alla laster som kapten Ekeberg förde hem till Sverige finns en som inte kan mätas i silver eller te: en mörkhyad gosse från ön Nias, utanför Sumatras västkust.

Gossen, som av holländska slavhandlare kallats ”Philandor” – en människovän – anlände till Göteborg 1767 och följde med familjen till Altomta.

Dopet i Tensta:

En märkvärdig händelse

Den 15 oktober 1769 hölls en ceremoni i Tensta kyrka som bygden sent skulle glömma. Inför ett stort antal framstående vittnen döptes den unge främlingen till Johan Pehr Gustaf.

Genom dopet blev ”hedningen från andra sidan jordklotet” en kristen svensk, och han antog familjenamnet Philander.

Det var en begåvad yngling som Ekeberg tagit under sina vingars skugga; på endast två år hade han lärt sig behärska det svenska språket i både tal och skrift. Men trots dopet och namnet förblev han i folkets mun ofta ”Javanen” – en ständig påminnelse om hans ursprung.

Från Drottningholm till torpet Java

Philanders liv fortsatte långt efter åren på Altomta. År 1779 återfinns vi honom som trädgårdsdräng vid Drottningholms slott, där han samma år gifte sig med Anna Cajsa Svensdotter i Lovö kyrka. Familjen växer, och en dotter föddes kort därefter.

Men cirkeln slöts på ett vemodigt sätt. Den 27 februari 1811 tog livet slut i en svår lunginflammation. Pehr dog i torpet ”Java” nära Strängnäs – ett namn som bar vittnesbörd om hans livsresa ända in i det sista.

Feberdrömmar om Nias

Vad rörde sig i Pehrs inre när smärtan i bröstet inte gav vika på nionde dygnet?

Kanske vände hans gamla språk tillbaka i feberdimmorna. Kanske såg han bergen på Nias, kände doften av palmträd och mindes flodernas krokodiler.

Kanske mumlade han ett sista, hövligt *tuan* – herre – till bonden som tittade till honom, innan han lämnade den svenska kylan för gott.

Johan Pehr Gustaf Philander lämnade efter sig en droppe indonesiskt blod i de svenska ådrorna och en historia som kanske än idag viskar mellan väggarna på Altomta och under valven i Tensta kyrka.

Kerstin Petterssons prolog – En främmande fågel i Strängnäs

I utkanterna av Strängnäs, där Europaväg 20 idag skär genom landskapet mellan Malm-by och Grundbro, vilar ett stycke dold historia. Intill ett numera tyst och gräsbevuxet militärflygfält står en anspråkslös rödfärgad stuga. På kartan bär den ett namn som skvallrar om en värld långt bortom de sörmländska skogarna: Java.

Det var hit Johan Pehr Gustaf Philander slutligen sökte sig. Efter åren som kapten Ekebergs skyddsling på Altomta och tjänsten som trädgårdsdräng vid det kungliga Drottningholm, blev detta hans sista hemvist. För invånarna i trakten var han ”Javanen” – en levande påminnelse om Ostindiska Kompaniets vidsträckta resor och de exotiska laster som en gång fyllde Göteborgs magasin.

En stilla slutpunkt

Kerstin Petterssons efterforskningar målar upp bilden av en man som lyckats slå rot i den svenska myllan, trots sitt ursprung på andra sidan jordklotet. I den lilla stugan levde han ett stillsamt liv, långt ifrån Kantoresornas dramatik och de stora herrgårdarnas prakt.

Att stugan fick namnet Java var knappast en slump. Det var en sista hyllning till den övärld han en gång lämnat, en geografisk ankringspunkt i ett land som blivit hans eget. Här, i skuggan av flygfältet, levde den ”främmande fågeln” fram till sin död 1811.

Stugan står än idag kvar.

Torpet Java

Riddaren av Vasaorden: Carl Gustaf Ekebergs sista resa

Den 12 januari 1778 lämnar kapten Carl Gustaf Ekeberg Kanton för allra sista gången. Han är 62 år gammal, och kollegorna i Kompaniet viskar att ”Old Ekeberg” egentligen är för gammal för de hårda resorna över de stora haven.

Men hans skicklighet är outhärlig, och han för skeppet *Drottning Sophia Magdalena* med säker hand mot Europa.

En kunglig överraskning i Cadiz

Under uppehållet i spanska Cadiz väntar en ära som få sjökaptener förunnats.

Den svenske konsuln kliver ombord med ett brev förseglat med konungens röda sigill. Framför besättningen träs ett grönt band kring Ekebergs hals; på hans bröst glimmar nu Vasaorden.

Det är Gustaf III:s tack för livslånga insatser för fäderneslandet. Riddartiteln är hans, även om adelskapet förblir en dröm som aldrig slår in.

Våren på Altomta

När Ekeberg återvänder till Altomta är det för att stanna. Men åren till sjöss har krävt sitt pris. Han möts av en uppländsk vår där smältvattnet forsar mot Vendelsån, men själv är han trött och märkt av ohälsa. Mellan sjukdomsperioderna fortsätter han enbart sitt arbete för Vetenskapsakademien, men en sista skrift väljer han att hålla för sig själv.

I sina privata anteckningar beskriver han med en läkares precision den *angina pectoris* som tär på honom: ”Detta stynget är oförligen plågende, och drager sig småningom til vänstra armbålen... till dess at armen ned til armbågen begynner domna.”

Slutet på en resa

Den 4 april 1784, 68 år gammal, somnar Carl Gustaf Ekeberg in på sitt älskade Altomta. Han lämnar efter sig en värld han hjälpt till att kartlägga och en familj han älskat.

Men han lämnar också Pehr, pojken från Nias, vars öde nu vilar i historiens händer. De rosa ärren på Pehrs örsnibbar förblir det sista synliga minnet av den värld som kaptenen en gång förde med sig hem.

Kaptenen har kastat ankar för gott. Kvar står Altomta, en herrgård byggd av drömmar från Kanton och flit från Uppland, som ett evigt byggnadsminne över Sveriges skickligaste sjöman.

Räkenskapens timme:

Bouppteckningen 1784

När Carl Gustaf Ekeberg somnat in, fylldes de eleganta salarna på Altomta av bouppteckningsmän.

Det stora huset var fyllt av vackra möbler och ostindiska dyrgripar, men för kaptenen själv hade dessa ting nog bleknat i jämförelse med livet på sjön. Hans verkliga skatter fanns i kartorna, de nautiska beräkningarna och de vetenskapliga observationerna. Altomta hade varit hans stilla hamn, men hans själ hörde hemma där vågorna gick höga och beslutna handlade om liv eller död.

Jord, torp och dagsverken

Bouppteckningen avslöjar omfattningen av Ekebergs framgångar på land. Fastigheterna – Altomta med sina tre hemman, soldattorpet Nr 102, marker i Järsta, Åsbo och Ånge, samt frälsejorden på Sommaräng – värderades till den svindlande summan av 90 000 daler kopparmynt. För att förstå värdet kan man se det som drygt tusen dagsverken eller 115 tunnor råg.

Men dokumentet berättar också om relationer. Bönder på Altomta och Sommaräng stod i skuld till boet, troligen för obetalda arrenden. En handelsman Schenbäck hade lånat 6 400 daler, en skuld som han delvis betalat av genom leveranser av varor.

Vänner i Göteborg och familjens skulder

Ur skuldförteckningen träder även Ekebergs sociala nätverk fram. Här nämns Fru Amiralinnan Jerlström i Göteborg, hustru till amiralitetschefen Elias Samuel Arent Jerlström. Man kan lätt föreställa sig hur de två gamla sjöfararna, Ekeberg och Jerlström, suttit i det jerlströmska hemmet och utbytt historier om turkiska kulor och ostindiska stormar.

Även dottern, nu formellt kallad ”Fru Kapitänskan Rückerskiöld”, fanns upptagen i rullorna med en skuld motsvarande 150 dagsverken till sterbhuset.

Mysteriet Mademoiselle Nora

En särskild plats i handlingarna intar Mademoiselle Nora – Eleonora Erlant. Hon hade kommit till Altomta från Göteborg som suttonåring år 1778. Titeln ”Mademoiselle” skvallrar om hennes ståndspersonstatus, men hennes ekonomiska mellanhanden med gården var ovanliga.

Dödsboet var skyldigt henne pengar sedan lång tid, men ingen ränta hade beräknats och inget avdrag hade gjorts för hennes kost och logi under åren i Uppsala. Det tyder på att hon hade en särskilt uppskattad tjänst på gården. Att fru Hedvig utan vidare ökade gårdens skuld till henne till 6 000 daler visar på ett stort förtroende och att Nora var en högt värderad medlem av hushållet på Altomta.

Sparrmans åminnelsetal

Berättelsen om hur Johan Pehr Gustaf Philander hamnade på Altomta är inte bara en berättelse om en resa, utan om en dramatisk befrielse. I sitt minnestal över sin mentor skildrar Anders Sparrman med smärta hur Philander och två andra pojkar från ön Nias

ryckts ur sin barndoms oskuldsfulla lekar under palmträdens skugga. Försåtliga holländska slavhandlare hade överrumplat dem, fjättrat dem i kedjor och lämnat deras föräldrar i tröstlös förtvivlan på stranden.

Det var i detta ögonblick som kapten Ekebergs ”människokärlek” visade sig som tydligast. Som en erfaren och käck officer klev han emellan. Med egna medel köpte han Philandor fri från hans bojor. Men han stannade inte där; han uppmuntrade även två av skeppets superkargörer att göra detsamma. Tillsammans köpte de sig den ”ovärderliga förnöjelsen” att lösa kedjorna på varsin slav.

Från kedjor till fosterson

Istället för ett liv i holländsk trälldom fördes Philandor till Sverige. Ekeberg såg inte pojken som en tjänare, utan som en skyddsling. Hemma på Altomta fick han en vårdad uppfostran sida vid sida med Ekebergs egen son, Nils.

När dopet slutligen ägde rum i Tensta kyrka 1769, var det kulmen på denna resa från fångenskap till frihet.

Att pojkens öde väckte sådan genklang att traktens förnämsta herrar infann sig som faddrar, vittnar om den respekt Ekeberg åtnjöt – och den vikt han lade vid att ge sin unge skyddsling en rättmätig plats i den svenska kristenheten.

Philandors resa började med ett modershjärta som blödde på en avlägsen strand, men den fortsatte i tryggheten under herrgårdstaket i Uppland.

Vasaorden

Historien som aldrig tystnar

Trots att kapten Ekeberg kastade ankar för sista gången 1784, lever hans minne vidare med en sällsynt vitalitet. År 2000, på tröskeln till ett nytt årtusende, bildades Altomta akademi. Syftet var lika tydligt som ädelt: att hedra gårdens skapare och sprida kunskap om den tid och den värld han verkade i.

Akademien har sedan dess fungerat som ett forum för lärdom, precis i den anda som Ekeberg själv verkade inom Vetenskapsakademien. Genom återkommande föreläsningar i herrgårdens unika miljö har forskare och entusiaster fördjupat sig i allt från ostindisk handel och navigation till 1700-talets jordbruksreformer och arkitektur.

Det är i denna tradition som mitt eget sökande har sin plats. Jan Olsson, gårdens ägare, har inte bara förvaltat de fysiska byggnaderna, utan också axlat rollen som dörröppnare till historien. Genom att tillhandahålla material och förtroende har han möjliggjort denna sammanställning – ett bidrag till den "akademi" av berättelser som ständigt växer kring Altomta.

Här, under de gamla träden och i skuggan av de Wijnbladhska flyglarna, fortsätter samtalet mellan det förflutna och nuet. Kapten Ekebergs röst hörs fortfarande, förmedlad genom de föreläsare och skribenter som vägrar låta historien om "Old Ekeberg" och den lille Philander falla i glömska.

Sök gärna på
<https://web.archive.org/web/20241012153252/http://altomtaakademi.se/>

Lycksamt och wäl: Monogrammet på vinden

Berättelsen om kapten Ekeberg och Altomta rymmer stora skeppsbrott, kungliga

ordnar och vetenskapliga genombrott. Men ibland är det de minsta tingen som talar tydligast om det liv som levts. På Altomtats vind hittades för en tid sedan ett av de få föremål som med absolut säkerhet kan knytas till kaptenen själv: en kopp med fat och ett vackert fat med vågformat brätte.

En kärleksförklaring i porslin

Detta är inte vilket porslin som helst. I mitten av föremålen, utfört med kinesisk precision, finns Carl Gustaf Ekebergs och hustrun Hedvig Erlants monogram skickligt inflettade i varandra. Runt kanten löper en ranka med två deviser som tycks sammanfatta parets önskan för sitt gemensamma liv: "*Lycksamt och wäl*" samt "*Förnöjligt och godt*".

Porslinet är en direkt hälsning från Kanton. Det beställdes sannolikt av Ekeberg under en av hans resor, ett personligt minne som tillverkades av kinesiska hantverkare speciellt för herren och frun på Altomta.

Sparat för eftervärlden

Att dessa sköra föremål finns kvar på gården idag är en slump som gränsar till ett mirakel. Enligt bouppteckningen från 1784 fanns det en hel del "äckta porcellain" i bohaget, men det mesta skingrades med tiden. Just dessa delar tycks ha lagts undan på vinden efter att de gått sönder. Där låg de glömda i över 150 år, fram till 1940-talet då de återfanns och varsamt limmades ihop.

Idag står koppen och fatet som en tyst symbol för de två världar Ekeberg navigerade mellan. Det hårda, vita porslinet från Kina som bär namnen på paret från Uppland. Det är en påminnelse om att trots alla stormar och orkaner, var det drömmen om det "lycksamma och goda" hemmet på Altomta som alltid fick kaptenen att vända fören hemåt igen.

Monogram

Vitskolan: Vintervägen från Altomta

Historien om Altomta handlar inte bara om perukklädda kaptener och kinesiskt siden, utan också om de generationer som följde. Christina Eklund, som växte upp på gården i början av 1940-talet, minns en verklighet som idag känns nästan lika avlägsen som Ekebergs tid. Hon berättar om sin färd till skolan.

Hästskjuts och järnkaminer

Vintrarna under krigsåren var skoningslöst kalla. För den lilla flickan var vägen från herrgården till Vitskolan lång och slitsam. De dagar då snön låg som djupast hände det att morfar spände hästen för släden och skjutsade henne till skolan.

Väl framme i skolsalen kämpade järnkaminen mot kylan; det krävdes tidig eldning för att temperaturen skulle bli dräglig till lektionens början. Lärarinnan, som i barnens ögon framstod som uråldrig trots sina fyrtio år, bar ständigt en sjal över axlarna för att hålla värmen. Innan Christina påbörjade den långa vandringen hemåt, hjälpte lärarinnan henne att omsorgsfullt fästa halsduken med en säkerhetsnål över ansiktet som skydd mot den bitande vinden.

En måltid med handduk

Även skollunchen bar spår av en annan tid. Barnen medförde egen matsäck och förväntades inta den stående. Det var först efter ett förslag från Christinas mor som sedvänjan ändrades; barnen fick därefter bre ut en ren handduk på skolbänken och inta sin måltid sittande – en liten men betydelsefull gnutta vardagslyx i en karg skolmiljö.

Från byskola till storkommun

Berättelsen om Vitskolan speglar den stora samhällsomvandlingen. Den gamla bystrukturen, där skolan, lanthandeln, prästen och läraren utgjorde bygdens trygga nav, har idag ersatts av centraliserad service och stora skolenheter. Men i kulturmiljön kring Tensta kyrka står de gamla skolbyggnaderna kvar. De har fått nya användningsområden, men bär fortfarande på ekot av barnens röster och doften av björkved från järnkaminen – en länk i den långa kedja av liv som utgår från Altomta gård.

En svensk lantgård:

Altomta genom barnets ögon år 1922

I september 1922 fattar den fjortonåriga Arvida Gustafsson pennan för att skriva en skoluppsats. För henne är Altomta inte i första hand ett historiskt monument, utan en levande, lummig arbetsplats fylld av djur, statare och ekon från det förflutna. Hennes hem.

Kastanjer, ekar och ankor

Arvida målar upp en bild av en gård i full harmoni med naturen. Hon berättar om den stora kastanjen som tronar mitt på gården, om de hundraåriga ekarna i parken och den lilla dammen där ankorna simmar. Men hon ser också gårdens organisation: statarstugorna till höger, magasinet till vänster och brygghuset där doften från bagarstugan blandas med snickeriverkstadens hyvelspån. För en flicka på 1920-talet är Altomta en plats där tjugo kor, sju kvigor och tolv hästar dikterar livets rytm med sina klockslag för mjölkning och bete.

Spökslottet och den olycksalige ägaren

Det som verkligen kittlar fantasin i Arvidas skildring är gårdens rykte i bygden. I Tensta kallas Altomta för ”Spökslottet”, och Arvida återger en av de mörka sägnerna: en tidigare ägare som spelat bort sin förmögenhet och tagit sitt liv sägs fortfarande vandra i rummen. Han letar febrilt i gårdens papper, och Arvida konstaterar sakligt att hennes egen mamma har sett honom.

Denna blandning av vardagligt lantbruk och gastkramande spökhistorier ger gården en alldeles särskild karaktär.

Ekebergsrummet: Historien som tavla

Även Arvida fascineras av det rum som vi idag kallar det Ekebergska. Hon beskriver de gamla målningarna från 1772 och konstaterar att de flesta föreställer olyckor: eldsvådor, isberg och åsknedslag. Hon har hört sägnen om att fru Ekeberg inredde rummet i smyg, men som den kloka flicka hon är tillägger hon: ”man vet ej om det är sant”. Hennes blick för detaljer är skarp; hon noterar listverkens gotiska stil och den vackra kakelugnen med sina blå blommor.

Genom Arvidas skolskrivning får vi se Altomta innan traktorer och storkommuner tog över. Det är en gård där tegelgolven i köket precis bytts ut, men där 1700-talets kapten fortfarande vakar över ordningen – både som målning på väggen och som ett blekt eko i de gamla ekarnas skugga.

Lekstugan i parken:

En födelsedag att minnas

I Arvidas tillbakablickar från 17-årsåldern framträder en bild av en trygg och kärleksfull barndom på Altomta. För den lilla flickan var parken en plats för äventyr, men också för den största av överraskningar. På sin femårsdag fick hon sin mest efterlängta present av fadern: en egen lekstuga.

Under en hel vecka hade hon varit förbjuden att besöka just den delen av parken. Trots att hon smugit dit och bara sett brädhögar, var förtjusningen total när hon på födelsedagens morgon möttes av en färdig, rödmålad stuga med vit veranda och en hissad flagga på den lilla flaggstången. Inuti satt hennes tjugofyra dockor prydligt uppställda på små stolar kring ett bord.

Detta enkla barnsliga glädjerus – kramarna till föräldrarna och stoltheten över det egna lilla huset – visar en annan sida av Altomta.

Här fanns utrymme för lek och omsorg mitt i det stora jordbrukets vardag. Arvida minns också sina små ”sorger”: motviljan mot att tvätta sig och den brinnande längtan efter att få börja skolan, precis som de stora barnen.

När hon till slut fick följa med en morgon, packade hon sina smörgåsar och sin bok med samma allvar som kapten Ekeberg en gång packade sina sjökistor.

Lekstugan

Framtidens jordbruk

Cirkeln sluts i den uppländska myllan. Där kapten Ekeberg en gång experimenterade med kinesiska oljefröer och storskiftesreformer, verkade Ylwa och Kjell Sjelin. På gården Hånsta Östergårde, som brukar markerna vid Altomta, bedrivs ett lantbruk som återigen har blivit ett centrum för forskning och innovation.

Uppsala stifts miljöpris 2019

Paret Sjelins engagemang har inte gått obemärkt förbi. År 2019 tilldelades de Uppsala stifts miljöpris för sitt banbrytande arbete med ekologiskt lantbruk.

Som "klimatreparatörer" har de under 30 år utmanat tanken på att jordbruk bara handlar om ständigt större skördar.

Istället fokuserar de på jordens överlevnad: att binda kol i marken, främja biologisk mångfald och skydda det rena vattnet.

Skogsträdgårdar och perenna grödor

Precis som Ekeberg samarbetade med sin tids främsta vetenskapsmän, upplåter paret Sjelin idag sin mark till forskning vid bland annat SLU och Örebro universitet.

På fälten testas nu *agroforestry* – en form av skogsträdgård där hassel, äppelträd och bärbuskar växer sida vid sida med den traditionella spannmålen.

Mest spännande är kanske försöken med perenna (fleråriga) grödor. Istället för växter som dör varje år, satsar man på grödor som bygger djupa rötter och reparerar miljön medan de växer.

Det är ett maskinfritt och varsamt jordbruk som siktar på att vara produktivt utan att tära på jordens resurser.

"Lycksamt och väl" i modern tid

Kjell Sjelin konstaterar ödmjukt att det är "lätt och smidigt" att bruka Altomta med dagens metoder, även om en och annan

maskin går sönder. Genom att låta kor och får beta på rotosträs och genom att ständigt leta efter nya ätbara växter – från rönnbär till perent vete – för de vidare det arv av nyfikenhet och framåtanda som kapten Ekeberg en gång planterade.

Altomta är inte bara ett museum över en svunnen storhetstid. Tack vare dagens klimatreparatörer är gården fortfarande en plats där vi lär oss hur människan kan leva i harmoni med naturen – för en framtid som är både "lyckosam och god".

Ett sista tack till en klimatreparatör

Den 25 september 2022 kom så det sorgliga beskedet att Kjell Sjelin lämnat livet efter en tids sjukdom. In i det sista brann han för sin jord och sitt uppdrag; så sent som i början av samma månad skickade han över fotografier från gården för att bidra till denna berättelse om Altomta.

Kjell var mer än en bonde; han var en visionär som med ödmjukhet och envishet visade att man kan vara både matproducent och naturvårdare på samma gång. Hans arbete med att "ställa naturen till rätta" och finna hållbara lösningar för framtiden kommer att leva vidare i de marker han brukat och de studenter han inspirerat.

Vi minns Kjell Sjelin som en man som, precis som kapten Ekeberg före honom, aldrig slutade att utforska och värna om livets fundament. Tack vare hans och Ylwas insatser vilar Altomtans jord idag rikare och mer motståndskraftig inför framtiden.

De som bar berättelsen vidare

När jag ser tillbaka på den resa som denna skrift har varit, inser jag att historien inte bara består av gamla dokument, utan av de människor som generöst delat med sig av sina kunskaper och minnen.

Under mitt arbetes gång har några av de viktigaste rösterna tystnat, men deras gärningar lever kvar i dessa sidor.

Ulla Moberg (d. 25 juli 2025) Det var Ulla jag mötte den där glödgheta sommardagen i Tensta kyrka. Som ersättare för den ordinarie guiden klev hon in i mitt liv och öppnade dörren till Altomta. Att hon själv vuxit upp på gården gav historien kött och blod; hennes berättelser om barndomen och husets vrår var den gnista som tände mitt skrivande. Utan det slumpmässiga mötet med Ulla hade denna berättelse kanske aldrig blivit skriven.

Kerstin Pettersson (d. 3 oktober 2025) Släkt- och ortforskaren Kerstin Pettersson i Strängnäs var den som gav Philander ett ansikte efter åren på Altomta. Genom hennes hängivna forskning fick vi veta sanningen om den ”främmande fågeln” och hans sista tid i torpet Java. Hennes noggrannhet och kärlek till de små berättelserna i den stora historien har varit ovärderlig.

Tillsammans med *Kjell Sjelín*, som så hängivet brukade Altomtans jord in i det sista, bildar dessa personer en bro mellan 1700-talets kapten och vår egen tid. De har alla, på sitt eget sätt, varit förvaltare av det arv som Carl Gustaf Ekeberg lämnade efter sig.

När jag nu sätter punkt, gör jag det med en varm tacksamhet till dem alla. De har visat att historien om Altomta aldrig tystnar, så länge det finns människor som är villiga att berätta den.

SAMMANDRAG AV HISTORIEN

Berättelsen tar sin början i ett slumpmässigt möte en glödghet sommardag i Tensta kyrka. Genom kyrkoguiden Ulla Mobergs minnen och författarens egen släktforskning öppnas dörren till 1700-talet och den legendariske sjökaptenen Carl Gustaf Ekeberg (1716-1784).

Ekeberg var sin tids skickligaste navigatör. Under sina tio resor till Kina korsade han ekvatorn fyrtio gånger och överlevde dramatiska skeppsbrott. Men han var mer än en sjöman; han var en humanist och nära vän till Carl von Linné. Det var Ekeberg som förde hem levande tebuskar till Sverige – plantor som hans hustru Hedvig Erlant varsam samt bar i sitt knä under vagnresan till Uppsala.

Hjärtat i berättelsen är Altomta gård, ett byggnadsminne där Ekeberg lät inreda det ”Ekebergska rummet” med målningar från sina resor. Gården blev också hem för Johan Pehr Gustaf Philander, en pojke från ön Nias som Ekeberg köpt fri från slaveri. Philanders resa från Sumatra till Tensta kyrka och slutligen till torpet ”Java” i Sörmland utgör en gripande skildring av mänsklig värdighet.

Historien sträcker sig in i vår tid genom Arvidas och Christinas minnen från 1900-talet, och avslutas hos klimatreparatörerna Ylwa och Kjell Sjelín, som brukade jorden med samma experimentlusta som kaptenen själv. Genom bildandet av Altomta akademi lever arvet vidare – en påminnelse om att historien lever i varje tröskel vi kliver över.

Maya Hedberg - april 2026

Litteratur och publikationer:

Arensberg I, Ostindiefararen Götheborg, 2005
Berglund K, Kultur i Uppland/Salstabladet 1998
Blent K, Uppland 1994
Carlsson G, Majorna En resa genom fem sekel, 2014
Ekeberg CG, Ostindiska Resa åren 1770 och 1771. Beskrefven uti Bref til Kongl. Svenska Vet. Academiens Secreterare, 1773
Frängsmyr T, Ostindiska kompaniet människorna, äventyret och den ekonomiska drömmen, 1976
Hermansson R, Det stora svenska äventyret - boken om Svenska Ostindiska Compagniet, 2003
Holmström B, Ostindiska Compagniet och jakten på silver, 2007
Kjellberg Sven T, Svenska Ostindiska Compagnierna 1731-1813 kryddor, te, porslin, siden, 1974
Lindell T, Carl Von Linné - den fulländade forskaren, 2007
Lindqvist, H Historien om ostindiefararna, 2005
Lundström E, Ostindiefararna, 1978
Löf LO, Sjöfarare och superkargörer : människor i och omkring Svenska Ostindiska Compagnierna 1731–1813. Del 1, Biografier, 2022 samt Slakten Agorander, 2022
Mårtensson J, Ostindiefararen, 2012
Nordqvist S, Wahl M, Den långa resan en berättelse om en ostindiefarare, 1998^[1]_{SEP}
Olán E, Ostindiska Compagniets Saga, 1923
Olofsson RP, Blomsterkungen, 1982
Olsson S B, Sinclair R, Med ostindiefararen Götheborg till Kina moderna fältskärer på historisk seglats, 2007
Pettersson K , "Javanen" Pehr Philander. En främmande fågel i Strängnäs socken, Sörmlandsbygden 1998, årsbok
Redelius G, Salstabladet 1998, 2014/17
Siven C-H, Kultur i Uppland/Salstabladet 1998
Stålmarck T, Ostindiefararen Carl Gustav Ekeberg 1716–1784, 2012
Söderpalm K, Ostindiska compagniet Affärer och föremål, 2000
Ulväng G, Hus och gård i förändring: Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution, 2004
UNT, Upsala Nya Tidning -1915, 1958, 1996 - O Lundberg, Ben T, M Ripenberg,
Wallenberg J, Min son på Galejan, 1781
Wästberg P, Anders Sparrmans resa : en biografisk roman, 2015
Wästfelt, B och Gyllensvärd, B samt Weibull J, Ostindiefararen Götheborgs porslinslast, 1990

Foto/bild inhämtade på webben/länk

Karta ritad av CG Ekeberg sid 6
Finland tecknad av CG Ekeberg sid 16
Rulla ur Stockholms Slott sid 24
Dop i Tensta kyrka, protokoll sid 25
Frimurare Logen i Kanton sid 27
Altomtå gård sid 31
Målning av CG Ekeberg sid 32
Runsten Altomtå sid 33
Torpet Java sid 35
Vasa orden sid 37
Monogram sid 39
Lekstuga Altomtå sid 40

Omslag

AI-genererad bild